

מנוחה נכונה

אז שם

דעתם האמיתית של הרבנים הגאונים

הראשל"צ הרב מרדכי אליהו זצ"ל

הרה"ר הרב אברהם כהנא שפירא זצ"ל

הרב שאול ישראלי זצ"ל

הרב שלום משאש זצ"ל

הרב משה מלכה זצ"ל

ויבלח"ט הרב דוד שלוש שליט"א

חלק א'

בירור מקיף וממצה על החלטת מועצת הרבנות הראשית לישראל בשנת תשמ"ז
בעניין: הקבורה בקומות - הקבורה הרוויה

חלק ב'

כיצד מתנהלת הקבורה בישראל 2012, והאם היא אכן מתבצעת בהתאם
להוראות מועצת הרבנות הראשית משנת תשמ"ז ?!

חלק ג'

נספחים - מסמכים מכתבים ופרוטוקולים

ראשי פרקים

חלק א: פסיקת הרבנות הראשית לישראל בעניין הקבורה בקומות - הקבורה הרוויה (עמ' 13-3).

- א. החלטת מועצת הרבנות הראשית. עמ' 3
- ב. הנחיצות בבירור מקיף ומדוקדק של אופני הקבורה שהותרו ע"י הרבנות. עמ' 3
- ג. צורות הקבורה המצויות כיום בארץ ישראל. עמ' 4
- ד. מה הם שיטות הקבורה שהוצעו בפני הרבנים בשנים תשמ"ה – תשמ"ז. עמ' 4
- ה. הדיון ההלכתי. עמ' 6
- ו. חוות דעתם של חברי המועצה. עמ' 6
- א) הרב שאול ישראל. עמ' 6
- ב) הרב שלום משאש. עמ' 8
- ג) הרב דוד שלוש. עמ' 8
- ד) הרב משה מלכה. עמ' 9
- ה) הרב מרדכי אליהו. עמ' 9
- ו) הרב אברהם כהנא שפירא. עמ' 11
- ז. ההכרעה הסופית של מועצת הרבנות הראשית. עמ' 11
- ח. צורתה המעשית של הקבורה ב'גבעת עפר' ע"פ החלטת הרבנות. עמ' 12
- ט. החלטה נוספת של חברי הוועדה מטעם מועצת הרבנות בשנת תשנ"ב. עמ' 13
- י. מסקנות! עמ' 13

חלק ב: מערכת הקבורה בישראל 2012 (עמ' 19-14).

- יא. המגמה הארצית של מהפכת הקבורה בישראל. עמ' 14
- יב. המטרה המוצהרת של הרפורמה במערך הקבורה. עמ' 15
- יג. האם הרפורמה במערך הקבורה ניתנת ליישום מבחינה הלכתית. עמ' 16
- יד. האם הקבורה כיום מתבצעת ע"פ פסיקת מועצת הרבנות. עמ' 16
- טו. המצב החמור והשערורייתי שנוצר בעקבות הרפורמה החדשה. עמ' 17
- טז. ניצול מצוקת הציבור (המבקש קבורת שדה) לצורך מימון הקבורה הרוויה. עמ' 17
- יז. האם הפתרון שמוצע ע"י המשרד לשירותי דת הינו פתרון מעשי? עמ' 18
- יח. לסיכום! עמ' 19

חלק ג: נספחים – מכתבים מסמכים ופרוטוקולים (עמ' 34-20).

כחלק מתחקיר שערכנו על תולדות הקבורה הרוויה, חקרנו ועסקנו בין היתר בפרשיית הקבורה בקומות תשמ"ז, אשר יש לה משקל נכבד בכל הנוגע לסוגיה זו. לאחר שהתמקדנו בשיבוטיות ובהחלטותיה של מועצת הרבנות הראשית בשנת תשמ"ז, הגענו לתוצאות מרתקות ומעוררות התפעלות כיצד התמודדו חברי המועצה עם נושא רגיש כזה, כאשר – מצד אחד – הם נדרשו לסייע בשמירת עתודות הקבורה בישראל, ומאידך השגיחו שהכל יהיה תחת קו ההלכה, ומבלי לפגוע בחיים ובמתים. בדבריהם ובכתביהם של חברי מועצת הרבנות ניתן להבחין ולראות בדאגה הכנה שלהם לאינטרסים הלאומיים והחברתיים של עם ישראל, תוך היותם קשובים לנסיבות ולאלווצים שנוצרו בארצנו, כאשר ביחד עם זאת הם עומדים על המשמר ולא מוותרים על קוצו של יו"ד מחוקי התורה ותקנות חכמינו.

מטרת חיבור זה היא:

א] להציג את חוות דעתם ועמדתם האמיתית של הרבנים הראשיים ושל הוועדה המיוחדת שמונתה ע"י מועצת הרבנות הראשית לדון בנושא הקבורה הרוויה, לפני כ-25 שנה.

ב] לסקור ולבחון, האם שיטות הקבורה הנהוגות כיום, והאם הרפורמה החדשה בענייני הקבורה, אכן עולות בקנה אחד עם הפסיקה שניתנה ע"י מועצת הרבנות הראשית – תשמ"ז.

לצערנו, כאשר ישנם נושאים ציבוריים השנויים במחלוקת, אנו נתקלים לא מעט פעמים בתופעה עגומה – כשגורמים מגמתיים מפרסמים ומציגים את עמדתם בצורה חד צדדית, תוך העלמת הצד השני מעיני הקורא. בחיבור זה עשינו מאמץ מיוחד להביא בגוף המאמר את דעת מועצת הרבנות כפי שהיא, מבלי לנקוט או להביע צד ועמדה אישיים. גם בסקירת ההנחיות החדשות והמציאות העכשווית, הסתמכנו רק על מסמכים ומקורות אמינים (ואף השתדלנו להביאם/לצינם), ע"מ לאפשר לקורא לבחון את מערך הקבורה בצורה אובייקטיבית.

יחד עם זאת, לא נמנע מלציין כבר כעת, כי הממצאים שהעלנו בתחקיר מובילים לתגליות ולמסקנות מסעירות ומקוממות!!

חלק א'

פסיקת מועצת הרבנות הראשית בעניין הקבורה בקומות - הקבורה הרוויה

בתקופה האחרונה עלה לסדר היום הציבורי הדיון סביב ה'קבורה הרוויה'. שיטת קבורה זו מיושמת בארץ כבר כמה שנים, אולם לאחרונה ישנה מגמה בכמה משרדי ממשלה להפוך את כל בתי העלמין בארץ ל'קבורה רוויה', ולצמצם את חלקות 'קבורת השדה' למינימום¹. הרשויות דורשות מחברות הקדישא לנצל את קרקעות בתי העלמין למקסימום קיבולת (ע"י בניית מבני קבורה אשר באפשרותם להכיל פי כמה וכמה מן הקבורה המקובלת עד היום), ובמקביל מערימים קשיים על הקצאת קרקעות חדשות עבור 'קבורת שדה'. כמובן שמצב זה יגרום למחסור ב'קבורת שדה', ויאלץ את הציבור להשתמש ב'קבורה הרוויה'. הרשויות ואנשי מקצוע הקשורים למערך הקבורה טוענים כי בשנת תשמ"ז מועצת הרבנות הראשית התירה הלכתית את הקבורה הרוויה לכל סוגיה צורתיים וגווניה. בעקבות כך ערכנו תחקיר על תולדות הקבורה הרוויה, וניסינו לבדוק ולברר איזה סוג קבורה בדיוק התירה מועצת הרבנות (תשמ"ז), ומה הם התנאים שנדרשו בהיתר. במאמר שלפנינו ננסה להציג בפני הקורא את הממצאים והעובדות אליהם הצלחנו להגיע בעז"ה.

החלטת מועצת הרבנות הראשית:

כבר בשנת תשמ"ה החלו הדיונים ההלכתיים בארץ סביב הנושא של הקבורה בקומות, ואף הוגשה הצעה בעניין בפני הרבנות הראשית². בשנת תשמ"ו הועלתה ההצעה לדיון בישיבות מועצת הרבנות הראשית³, ובעקבות כך בתאריך כ"ט חשון תשמ"ז⁴ מונתה ועדה מיוחדת לדיון בנושא. חברי הועדה היו הרבנים הגאונים זצ"ל הרב שאול ישראלי הרב שלום משאש הרב משה מלכה והרב דוד שלוש.

בתאריך י"ט תמוז תשמ"ז התקבלה החלטה עקרונית ע"י חברי מועצת הרבנות הראשית לאשר את הקבורה המדוברת בתנאים מסויימים⁵, ובעקבות כך בתאריך כ"ג תמוז תשמ"ז נכתבה טיוטת 'הצעת החלטה'⁶. לאחר שהוכנסו מספר שינויים ותיקונים בנוסח ההצעה, פורסמה מחדש 'הצעת החלטה' בתאריך כ"א אב תשמ"ז⁷. נוסח זה נשלח כנוסח סופי למנהלי חברות הקדישא למנכ"ל משרד הדתות ולאנשי מקצוע נוספים הקשורים לעניין⁸. הנוסח הסופי פורסם גם בחוזר מנכ"ל המשרד לעניני דתות⁹ (כיום – המשרד לשירותי דת) חוזר 87/5 סעיף 159.

הנחיצות בבירור מקיף ומדוקדק של אופני הקבורה שהותרו ע"י הרבנות!

ברור ופשוט לכל אחד כי כאשר באים לדמות מילתא למילתא, צריך תחילה לבדוק את ההלכה שנאמרה ב'מילתא' הראשון, על איזה מקרה בדיוק היא נאמרה, ובאילו תנאים נפסקה אותה ההלכה, ורק לאחר מכן אפשר לנסות לבחון את המקרה של ה'מילתא' השני, ולבדוק האם אפשר לדון ולדמותו להלכה הפסוקה. ולענייננו, ברור ופשוט שלפני שבאים להסתמך על ההחלטה והפסיקה של מועצת הרבנות הראשית משנת תשמ"ז, ולהתיר את צורות הקבורה העומדות היום על הפרק, יש צורך וחובה לבדוק היטב על איזה מקרה ומציאות בדיוק נסובה אותה החלטה, והאם צורות הקבורה שרוצים ליישם כיום, דומות הלכתית מציאותית ועובדתית לצורת הקבורה עליה נפסקה ההלכה בשנת תשמ"ז¹⁰. מפאת חשיבות הענין, ערכנו בירור מקיף על החלטת הרבנות בשנת תשמ"ז, ובמקביל למדנו את אפשרויות הקבורה שעומדות על הפרק כיום. להלן יובאו תוצאות הבדיקה אשר על פיהם נוכל להכריע האם ניתן לדמות בין הדברים.

¹ לפירוט חלקי של המדיניות החדשה והרפורמה במערך הקבורה ראה לקמן חלק ב' (פסקאות יא-יב).

² ראה בהקדמה למאמרו של הרב ישראלי בקובץ 'ברקאי' קובץ ב' (שיצא לאור בשנת תשמ"ה) עמ' 46.

³ ראה בפרוטוקול מועצת הרבנות הראשית (נספח 6) מתאריך כ' חשון תשמ"ו ואילך.

⁴ ראה בפרוטוקול מועצת הרבנות הראשית (נספח 6) בתאריך כ"ט חשון תשמ"ז.

⁵ ראה בפרוטוקול מועצת הרבנות הראשית (נספח 6) בתאריך י"ט תמוז תשמ"ז, שם נאמר גם כי הובאה הצעת החלטה עם הערות להחלטה.

⁶ ראה נספח 1. לפי דברי מומחים - חלק מן ההערות שנכתבו בכתב יד על הטייטה, נכתבו בכתב יד קדשו של הרב מרדכי אליהו זצ"ל.

⁷ ראה נספח 2, וראה מה שצינו שם על מסמך נוסף שהתפרסם תחת הכותרת 'החלטה', שהופיע בחוברת שיצאה לאור ע"י אחת מהח"ק.

⁸ ראה נספח 4.

⁹ ראה נספח 3.

¹⁰ את הצורך בבירור הנסיבות והפרטים המדויקים של פסיקת הרבנות, המחיש בצורה נפלאה יהודי שעסק בנושא, באמצעות המשל הבא: מנהל בית חרושת לשוקולד בא לפני הרבנות הראשית בבקשה שמפעלו יקבל את הכשרם המהודר. לאחר בדיקה מדוקדקת ומקצועית של הליכי יצור השוקולד ומרכיביו, הוחלט ברבנות שלא להיענות לבקשתו, היות והתגלתה בעיה הלכתית במרכיבים ובצורת היצור. אותו מנהל קבל על הסירוב וטען בפני הרבנות: כיצד יתכן שהרבנות לא נותנת לי הכשר, הרי בשנת תשמ"ז החברה המתחרה בנו בקשה גם היא הכשר לשוקולד המיוצר על ידה, ולאחר שמועצת הרבנות הראשית דנה בבקשתם הוחלט להעניק להם הכשר לשוקולד, וא"כ כיצד יתכן לאסור היום את השוקולד שלנו, אחרי שהרבנות הראשית כבר התירה שוקולד בשנת תשמ"ז? ...

. צורות הקבורה המצויות כיום בארץ ישראל:

לשם בירור צורת הקבורה עליה חלה פסיקת הרבנות, נקדים וננסה לסדר בפני הקורא את סוגי הקבורה השונים המצויים כיום בארץ ישראל (ההגדרה המדויקת עשויה להשתנות בין חברות הקדישא), כדלהלן:

(א) 'קבורת שדה' - קבורה רגילה ומסורתית בה נחפר הקבר בעפר האדמה בשדה הפתוח, לאחר שמוכנס הנפטר לחפירה מכסים אותו באבני הגולל ובעפר, ומקימים מצבה על גביו.

(ב) 'קבורה רוויה' - שם כולל לשיטות הקבורה שלהלן.¹

(ג) 'קבורת רמה' - קבורה במבנה של מספר קומות ע"ג עמודים. המבנה נוצר ע"י יציקה של משטחי בטון זה על גבי זה, כאשר בין משטח למשטח מתקבל כעין 'אולם קבורה'. את הרצפה של כל קומה וקומה ממלאים עפר בגובה המאפשר לחפור בתוכו קבר. במהלך הלוויה עולים/יורדים לקומה שנקבעה, נכנסים לתוך ה'אולם', ומכניסים את הנפטר לקבר שנחפר בעובי עפר המילוי הקיים ברצפת אותה קומה. ישנן חברות קדישא המקפידות ליצור חיבור של העפר (הממולא בכל הקומות) לקרקע עולם ע"י מרזבים ממולאים עפר או ע"י הצמדת המבנה כולו לצלע ההר.

(ד) 'קבורת כוכים' - קבורה בתוך כוכי בטון העשויים לרוב מאמבטיות בטון המונחות זו לצד זו וזו על גבי זו, באופן שכל אחת מהן כיסוי לאמבטיה שתחתיה. פתח הכוך נמצא מצידו בדופן הקצרה. בשעת ה'לוויה' פותחים הכוך ע"י הסרת לוח אבן (גודלו 55x55 ס"מ בקירוב) שסותם את פתח הכוך, והנפטר מוכנס דרך ארכו אל תוך הכוך. (יש שמניחים ליד הנפטר שק עפר קטן אשר במשך הזמן מתבלה, ע"מ שיפול ממנו עפר על המת. יש מקומות שמקפידים להניח שקי עפר בעובי 3 או 6 טפחים לסתימת פתח הכוך). לאחר מכן סוגרים את הכוך בלוח האבן, ומוסיפים לוח נוסף למציבה. יש מקומות שהכוכים נבנו בצלע ההר, יש מקומות שנבנו בתוך 'אולמות קבורה', ויש מקומות שמבני הכוכים ניצבים בפני עצמם ונראים ממש כעמודי קבורה - אנדרטות. יש הרבה שהקפידו להציע עפר על רצפת הכוך בכדי שהנפטר יושכב ע"ג עפר. יש המקפידים עוד שיהיו חורים קטנים באותן אמבטיות ע"מ ליצור חיבור בין הכוך לעפר המילוי שסביבותיו.²

(ה) 'קבורת סנהדרין' - כינוי (מקובל ברשויות) המתייחס לשיטת 'קבורת כוכים' המתוארת למעלה.

(ו) 'קבורה בקומות' - יש המכנים את 'קבורת הרמה' בשם 'קבורת קומות', ויש המכנים את 'קבורת הכוכים', כאשר היא נעשית לגובה (כוך ע"ג כוך) בשם 'קבורת קומות' (וכך גם מוגדר בהרבה מסמכים רשמיים).

(ז) 'קבורת מכפלה' או 'קבורה זוגית' - קבורה זוגית נפטר ע"ג נפטר, כאשר הנפטר הראשון נקבר בחפירה עמוקה יותר מהרגיל (כ-2 מטר), באופן המאפשר לקבור מעליו נפטר נוסף. לגבי מרחק ההפרדה בין הנפטרים יש מקפידים על 3 טפחים ויש מקפידים על 6 טפחים. בדרך כלל מקימים לשני הנפטרים מציבה משותפת.

(ח) 'קבורת על' - קבורה זוגית שלא תוכננה מראש. וצורתה כעין קבורת מכפלה, אלא שהנפטר הראשון נקבר בעומק רגיל (ולא בעומק רב). וכשבאים לקבור את הנפטר השני מסירים את המציבה ומוסיפים כעין תל עפר מעל פני הקרקע, במקום בו היתה המציבה.³

(ט) 'קבורה רבת נדבכים' - בדומה לעקרון של 'קבורת מכפלה', אלא שבעוד ש'קבורת מכפלה' הינה קבורה זוגית, כאן חופרים בור עמוק מאוד וקוברים מספר גדול יותר של נפטרים, תחת מצבה אחת.⁴

(י) 'קבורה תת קרקעית' - קבורה המתבצעת במנהרות תת קרקעיות הנמצאות בעומק האדמה.⁵

. מה הם שיטות הקבורה שהוצעו בפני הרבנים בשנים תשמ"ה – תשמ"ז?

מעיון בתשובות הפוסקים ובמאמרי הלכה, נראה בוודאות כי בשנים תשמ"ה עד תשמ"ז הוצעו והועלו לדיון הלכתי כמה שיטות קבורה שונות ומגוונות⁶, ולכן חשוב ללמוד היטב את תשובות הרבנים ולתת את הדעת לכך שלא כולן מתייחסות לאותה שיטת קבורה.⁷ (יחד עם זאת חשוב להדגיש, שההיתר הסופי של הרבנות שניתן בשנת תשמ"ז, התייחס מפורשות אך ורק ל'קבורת כוכים' ובצורה מסויימת בלבד, כפי שיוכח בהמשך המאמר).

גם במאמרים שפורסמו ע"י חברי מועצת הרבנות, נראה בבירור כי הדיונים שקדמו להחלטת הרבנות לא התייחסו כולם לאותה צורת קבורה, אלא חברי המועצה דנו בכמה אפשרויות קבורה שונות אשר הוצגו בפניהם.

¹ בשיטות אלו מנצלים יותר את עתודות הקבורה/הקרקע (ביחס לקבורת שדה), ע"מ לקבל כמות גדולה יותר של יחידות קברים לדונם.

² חשוב לשים לב שהכוכים המצויים כיום נבנים מעל פני הקרקע, ולכן הם שונים במהותם מהכוכים המוזכרים במס' ב"ב ק: שם הקבורה התבצעה בתוך מערות שנכרו מתחת לפני הקרקע. וראה להלן בדברי הרב ישראלי עמ' 6-7 ובהערה 2 (בעמ' 7).

³ קבורה זו מתבצעת בבית העלמין 'הדרום' בחולון, כך ע"פ דו"ח מבקר המדינה 259 (מס' קטלוגי 1-2009/959) העוסק בין היתר בעניין מצוקת הקבורה בגוש דן (ראה עמ' 1032 ושם בהערה 29). וראה עוד באתר ח"ק גחש"א ת"א-יפו על הגדרת שיטה זו.

⁴ לפי הודעת דוברות מנהל מקרקעי ישראל (ראה: http://www.mmi.gov.il/Hodaotmmilnt/show_h.asp?key=567&CodeMaarecet=1) הקבורה בשיטה זו כבר מפותחת בארץ. גם בכריכת הגב של החוברת שיצאה לאור ע"י ח"ק 'קהילת ירושלים', מופיעה תמונה של מציבה שנראה כי הרישום על גביה חולק לשלושה עבור שלשה נפטרים.

⁵ נכון להיום שיטה זו עדיין לא מיושמת בפועל, אולם היא נמצאת בהליכי תכנון/בנייה מתקדמים. וראה להלן חלק ב' עמ' 19 הערה 1.

⁶ חשוב להזכיר כי הביטוי 'קבורת קומות' שימש הן ל'קבורת רמה' והן ל'קבורת כוכים'.

⁷ בספר קובץ תשובות (ח"ב יו"ד סי' סד) מופיעה תשובה מתאריך ג' אדר ב' תשמ"ז העוסקת בעניין 'קבורת רמה'. (התשובה נכתבה ע"י הרב יוסף שלום אלישיב במענה לשאלתו של מנהל ח"ק 'קהילת ירושלים' הר"ר ש. רותם).

וע"ע בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' קכב) בתשובה מתאריך י"ז אדר א' תשמ"ז שכותרתה "בנדון איסור עשיית בנין של קומות לבית עלמין", וקשה להכריע מתוך הדברים אם הנושא היה 'קבורת רמה' או 'קבורת כוכים'.

כך אנו מוצאים בקובץ 'ברקאי' שיצא לאור בשנת תשמ"ה (ח"ב עמ' 46), שם מופיע מאמר של הרב שאול ישראלי¹ תחת הכותרת "בנין לבית קברות ע"ג קרקע", ובתיאור שכתב בהקדמה לתשובתו כותב כך²: **"וכן יהיה ניתן לכסותו באדמה ולסגור את הקבר במכסה מתאים ובמצבות כפי הנהוג"**. נראה בעליל מתוך דבריו שמאמרו עוסק ב'קבורת רמה'.

גם במאמרו של הרב שלום משאש שהתפרסם בקובץ 'ברקאי' בשנת תשמ"ז³ (ח"ד עמ' 149), נראה מפורשות שהתייחס ל'קבורת רמה' בה מונחת המציבה מלמעלה כרגיל. וכך הוא מתאר את ההצעה שהוגשה לרבנות: **"להקים לצורך זה, בנין רב קומות של משטחים זה ע"ג זה שיקברו בהם מתים באופן שיהיו טמונים בתוך העפר מכל הצדדים, עם קירות ביטון מקיפים כל קבר וקבר, ויהיו מצבות כרגיל על כל קבר וקבר"**.

מאידך, ניתן לראות בקובץ 'ברקאי' (ח"ד עמ' 136) את מאמרו של הרב דוד שלוש⁴, אשר במסקנת דבריו כותב כך: **"לקבור את המת בארונות העשויות מיציקת בטון, באופן ששימו עפר בתחתית הארון, ויכסוהו במכסה ויהיה הארון בתוך גבעה מלאכותית או טבעית של עפר באופן שהארון יהיה מוקף עפר, חשוב קבר מעליא לכולי עלמא, אעפ"י שמכניסים אותו מן הצד"**. מתוך דבריו נראה שמאמרו מתייחס ל'קבורת כוכים', אשר בהם מוכנס הנפטר מן הצד⁵.

[נציין נקודה מעניינת, כי ב'ברקאי' (ח"ד עמ' 146) מופיעים הערות שכתב הרב ישראלי על מאמרו של הרב שלוש, ולאחר שהוא מתווכח עימו על כמה נקודות בסוגיות, הוא מסיים את דבריו כי למעשה הוא בכלל אינו חולק על הפסק שכתב הרב שלוש במסקנת דבריו, אלא שהוא כלל לא דן בכזו צורת קבורה בה בנויים הקברים בתוך גבעת עפר, אלא באופן אחר⁶. ומשמע מתוכן הדברים שבמהלך הדיונים שקדמו לפסיקה הסופית של הרבנות הייתה איזה שהיא אי הבנה מסויימת, ולא כל הרבנים התייחסו לאותו מקרה ולאותה צורת קבורה.]

מאמר נוסף שנכתב בעניין ע"י הרב משה מלכה פורסם בחוברת שהוציאה לאור ח"ק 'קהילת ירושלים' (נספחים, עמ' 26), ובתחילת דבריו מתאר את ההצעה שהוגשה לרבנות, כך: **"להקים בתי עלמין על ידי מבנים רבי קומות עזה"א (על זה האופן) תחילה יקימו תל עפר ויקיפו אותו בקירות ביטון מד' רוחותיו, ובתוכו יעשו קברים כדמות תיבון על (אולי צ"ל כל) קבר יהיה מוקף קירות ביטון מג' רוחותיו ומעלה ומטה, מצד פנים יהיה פתוח משם יכניסו לתוכו את המת ויסגרו בעדו בקיר ביטון גם כן, באופן שהמת יהיה מוקף קיר ביטון מד' רוחות ומטה ומעלה ותוכו מלא עפר"**. ובדומה לזה מתואר בסוף מאמרו: **"שהם עומדים להקים על (צ"ל תל) עפר ומקיפים אותו קיר ביטון, ובתוך התל עושים כוכים שגם הם מוקפים ביטון משש רוחותיהם, ומכניסים לתוכם המת מן הצד וסוגרים עליו"**.

משמע מתוך דבריו שעסק ב'קבורת כוכים' אשר נבנים בתוך תל עפר, וע"י כך מתקבלת כעין מערת קבורה בתוך התל אשר אליה פתוחים הכוכים מצד פנים⁷.

גם מעיון בפרוטוקול הדיונים שנערכו ע"י מועצת הרבנות⁸ נראה כי במשך ימי הדיונים הוצעו ונדונו כמה וכמה שיטות קבורה, כפי שניתן להיווכח מהציטוטים דלהלן:

כ' חשון תשמ"ו: הרב אליהו - **"נעבור לסעיף ד לגבי בתי קברות בקומות, הצעה נוספת לקומות בעפר לעומק עם הפרש אויר, רוצים להעלות הצעה זו בכנסת אנו נקדים אותם ונחליט לאפשרויות נוספות בהתאם להלכה"**.
הרב ישראלי- **היום הם הציעו הצעה אחרת אם עושים תל מלאכותי הרי זה טוב היות ויש עפר והמת מונח בעפר. ז' סיון (תמוז) תשמ"ו: הרב ישראלי - "הם הביאו הצעה מחודשת שתהיה אדמה וע"ז מכסה וכל המצב משתנה"**.

¹ מאמרו נדפס גם בספרו 'חוות בנימין' ח"א שער ב' סי' כ"ד, וגם ב'ביתבי חסד ואמת' תשמ"ח, ובשו"ת 'במראה הבזק' ח"ד סי' קי"ד.

² וזה לשון התיאור המלא שכתב: "מבנה רב קומות של משטחים זה ע"ג זה, כשכל משטח מחולק לקברים ע"י קירות ביטון... בכל קבר ניתן להציע מתחת לנפטר אדמה כנדרש, וכן יהיה ניתן לכסותו באדמה ולסגור את הקבר במכסה מתאים ובמצבות כפי הנהוג."

³ מאמרו של הרב משאש נדפס גם בספרו שמ"ש ומגן ח"ב יו"ד סי' ו', וגם ב'ביתבי חסד ואמת' תשמ"ח.

⁴ מאמרו של הרב שלוש נדפס גם ב'ביתבי חסד ואמת' תשמ"ח.

⁵ נציין כי קיימת חוסר בהירות מסויימת בנוגע למאמר, כדלהלן: בתחילת המאמר ישנה הקדמה המתארת את ההצעה כך: **"להקים מבנה רב קומות של משטחים זה על גב זה, כשכל משטח מחולק לקברים בקירות ביטון באופן שאפשר לקבור מתים פי כמה בשטח... כמו כן לכל קבר תהיה מצבה שתציין את שם הנפטר"**. ויש להעיר שלא הזכיר שמדובר בכוכים שההכנסה של המת היא מן הצד, והתיאור שעוסק ב'משטחים' לכאורה אינו עולה בקנה אחד עם הרושם שנוצר מגוף המאמר. התיאור שבהקדמה יותר דומה לתיאור שכתב הרב ישראלי בתחילת מאמרו, ואולי יש להסיק מכך שההקדמה נכתבה ונוספה ע"י העורך (הרב ישראלי) כרקע מקדים למאמר.

⁶ וזה לשונו: "הנה בגבעה טבעית לא היה ס"ד לאסור, שהרי זוהי קבורה של גדולי עולם כמו שהבאתי ואף אם תהיה גבעה מלאכותית כשעפר מספיק מוערם עליו הדבר נוטה להיתר, אך יש לעשות זאת באופן שיהיה על זה דמות גבעה, לא רק שימת עפר שיכסה הבנין, ולא דנתי בזה". (ראה להלן עמ' 7 הערה 1 ועמ' 13 הערה 2 מתי לדעת הרב ישראלי עפר ע"ג עפר נחשב חיבור ונהפך לקרקע עצמה).

⁷ יש להעיר שמביא בתוך דבריו את דברי הרב ישראלי לחלוק עליו. ולכאורה קשה הרי במקרה של כוכים בתוך גבעת עפר כתב הרב ישראלי מפורשות שמעולם לא היה ס"ד לאסור. ואולי הרב מלכה הבין - משום מה - שחוות דעתו של הרב ישראלי האוסרת קבורה במבנה התייחסה גם להצעה של גבעת עפר. (וכפי שהבין הרב שלוש לפני שהרב ישראלי הבהיר את עמדתו בהערותיו על מאמרו).

⁸ נספח 6.

. הדיון ההלכתי:

ההכרעה ההלכתית בעניין הקבורה הרוויה' הינה תוצאה של ליבון כמה וכמה סוגיות אשר עוסקות בעניני קבורה ונדונו בגמרא ובפוסקים. הרבנים דנו בין היתר בנושאים הבאים:

איסורי הלאו והעשה בביטול קבורה; דיני הקבורה כשקוברים בארון; מצות קבורה האם היא מתקיימת דוקא בגניזה בתוך הארץ מתחת פני הקרקע; דין תלוש ולבסוף חברו לעניין קבורה¹; ביאור המושג 'קבר בנין' האם מדובר שהבנין הוא מעל פני הקרקע והאם הנפטר נקבר מעל פני הקרקע; ספק הגמ' קבורה משום כפרה או משום בזיונה; כיצד מקיימים הורדה לתחתיות לצורך כפרת המת.

המאמרים שנכתבו ע"י חברי מועצת הרבנות צוללים בעמקי הסוגיות לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. אולם, היות והמשא ומתן ההלכתי ארוך מאוד, ומכיון שחיבור זה נועד בעיקר להציג את ה'הלכה-למעשה' שהורו חברי המועצה, לכן נתמקד בעיקר בהצגת מסקנותיהם ההלכתיות של חברי המועצה ובהחלטתם הסופית.

. חוות דעתם של חברי המועצה:

לפני שנעסוק בהכרעה הסופית של מועצת הרבנות הראשית, ראינו לנכון להקדים את חוות דעתם של חברי המועצה. אין ספק שההחלטה הסופית היא הקובעת, אולם עדיין יש כמה וכמה נקודות חשובות שניתן ללמוד מהדברים שנאמרו ומהמסקנות שנכתבו לפני ההחלטה הסופית. תחילה נציין את מסקנותיהם של חברי הוועדה המיוחדת שהתמנתה לדון בעניין, ואח"כ נציין את דעתם של הרבנים הראשיים הראש"ל הרב אליהו והרב שפירא.

(א) הרב ישראלי: במאמר של הרב ישראלי שפורסם ב'ברקאי' ח"ב (תשמ"ה), נכתב במסקנת הדברים כך²:
"מסקנת הדברים מכל האמור: אין מצות קבורה מתקיימת רק בגניזה בתוך הקרקע. ואילו בבנין המתנשא על גבי הקרקע, גם אם הוא אטום מסביב, וגם אם יושם מצע אדמה מתחת למת אין מתקיימת."

במאמר הנזכר התייחס הרב ישראלי להצעה של 'קבורת רמה', אולם מתוכן מסקנת דבריו הנ"ל ניתן להבין כי אותו נימוק שייך גם ב'קבורת כוכים'. ואכן ב'ברקאי' ח"ד (תשמ"ז) התייחס הרב ישראלי גם ל'קבורת כוכים' (בהערותיו על מאמרו של הרב שלוש), ושם מבואר במסקנת דבריו ששיטה זו מותרת אך ורק כאשר היא בתוך גבעת עפר. ונצטט את לשונו שם³:

"הנה בגבעה טבעית לא היה ס"ד לאסור⁴, שהרי זו היא קבורה של גדולי עולם כמו שהבאתי ואף אם תהיה גבעה מלאכותית כשעפר מספיק מוערם עליו הדבר נוטה להיתר, אך יש לעשות זאת באופן שיהא ע"ז דמות גבעה, לא רק קצת שימת עפר שיכסה הבנין, ולא דנתי בזה."

במאמר נוסף שפורסם ע"י הרב ישראלי ב'ברקאי' ח"ד⁵ הוא מסכם ומסיק כך:
"זאת תורת העולה, שלכל הדעות אין קבורה אלא בהטמנה בקרקע, "שמורידים ומשפילים אותו בתחתיות", כלשון רש"י שהו"ל. אכן אם יערימו עפר מסביב לבנין לפחות בעובי אמה במקומות של הפסגה למעלה, וידחפו אותו שלא יסחף ברוח ובגשם ועי"ז יהפך מעין גבעה, שלפי"ז יהיה ניתן לראות הבנין בגדר

¹ חשוב להבהיר כי חברי המועצה דנו כיצד להתייחס לקבר שהוא תלוש ולבסוף חברו (להלן: תול"ח) רק לעניין השאלה האם ניתן לקבור בו, אולם לעניין איסור ההנאה מן הקבר אין חולק על כך שהקבר נחשב כתלוש שהרי כך מבואר להדיא בגמ' סנהדרין מז': יש לציין כי הדיון ההלכתי האם תול"ח נחשב כמחובר או כתלוש, נוגע להרבה נושאים הלכתיים, אשר נאמר בהם דין מחובר או דין תלוש. וכבר מצאנו בגמרא בראשונים ובפוסקים שדנו רבות בהקשר זה, כגון לעניין: סכין של שחיטה, הכשר זרעים (אי הוי המשקה 'אחשבינהו לצורך דבר תלוש'), עבודה זרה, אין נשבעין על קרקעות, חיובי שמירה, גזילה, הפרשת תרומ"מ בעודו מחובר, רבית, קניני מטלטלין וקניני קרקעות, קנין אגב מחובר לקרקע, הבאת ביכורים (שגדלו ע"ג הגג), חיוב במעשרות ובשביעית, איסור ערלה, חיוב חטאת על תלישה בשבת, חיבור לענין טהרה (בצלים שהשרישו אם נטהרו), גיטין, מקוואות, אין מעילה בקרקעות, סיכוך, ועוד רבות. אולם למרות זאת לא ראינו שחברי המועצה ניסו להכריע את דין תול"ח לענין קבורה ע"י דימוי או השוואה של דין הקבורה לאחד הנושאים הנזכרים. ונראה שהסיבה לכך נעוצה בזה שאין הכרעה אחידה בכל הנושאים הנזכרים, אלא בחלק נושאים הוכרע דנחשב כמחובר ובחלק נושאים הוכרע דנחשב כתלוש, ויש גם נושאים שחילקו בהם בין דאורייתא לדרבנן או תלו את דינם בתנאים נוספים. כמובן שחוסר האחידות נובע מכך שיש חילוקים רבים בין הנידונים הן מקרא והן מסבא, ולכל נושא יש את הסיבות והנימוקים המיוחדים אליו, וממילא ברור שקשה מאוד להסתמך על דימוי בין הנושאים. וככל הנראה זו היא גם הסיבה שחברי המועצה לא הכריעו את הנידון בקבורה ע"י השוואה לנושא כזה או אחר. וכבר הרב שלוש ציטט במאמרו את הגמ' (חולין טז.) שהתווחה את הדרך בסוגיית תול"ח ובה רואים בבירור כי אין הכרח שכל הנושאים שווים: "אמר רבא פשיטא לי תלוש ולבסוף חברו לענין עבודת כוכבים הוי תלוש וכו' לענין הכשר זרעים תנאי היא וכו' בעי רבא תלוש ולבסוף חברו לענין שחיטה מאי וכו' " (ע"ש בראשונים שביארו את ספקו של רבא).

² עמ' 49.

³ עמ' 148.

⁴ הרב ישראלי מבהיר מפורשות כי מה שכתב (ב'ברקאי' ח"ב) לאסור קבורה בבנין מעל פני הקרקע, מעולם לא אסר ולא היה ס"ד לאסור לאסור את הקבורה כאשר היא מתבצעת בתוך גבעת עפר שיש עליה דמות גבעה. וזאת שלא כטעות שפורסמה (בחוברת שיצאה לאור ע"י אחת הח"ק, ח"א עמ' 19 וח"ב עמ' 3 בהערה) לפיה הרב ישראלי אסר אפי' כאשר הקבורה מתבצעת בתוך גבעת עפר.

⁵ המאמר נמצא בעמ' 153 תחת הכותרת – 'חוזר ונשנה על קבורה בבנין שע"ג הקרקע'. הציטוט הנזכר נמצא בסיכום המאמר בעמ' 157.

מערת קבורה, דבכה"ג שהעפר נתחבר לקרקע עולם והפך לחלק מן הקרקע¹, דגם לענין איה"נ לא נאסר אעפ"י שנבנה ונעשה הכל לצורך קבורה, כיון שנעשה הדבר עבור אלה שהינם בחיים באותה שעה, אין כאן חלות הזמנה לצורך המת, יש מקום לראות זאת כקבורה במערה שבה, שבכה"ג אין פסול, והר"ז בגדר קבורה כנדרש מההלכה. (וכן, כמוכן מאליו, אם ייעשה כל הבנין בתוך חפירה עמוקה², באופן שיש בקבורה משום הורדה והשפלה לתחתיות יש מקום להתיר. אך נראה שהדבר קשה לביצוע מבחינה מעשית)."

גם ממהלך הדיונים במועצת הרבנות ניתן לראות בבירור את דעתו של הרב ישראלי, ונצטט מהפרוטוקול:

"היום הם הציעו הצעה אחרת אם עושים תל מלאכותי הרי זה טוב היות ויש עפר והמת מונח בעפר"³.

"הם הביאו הצעה מחודשת שתהיה אדמה וע"ז מכסה וכל המצב משתנה"⁴.

"צריך שגם בכניסה יהא עפר שיראה כמו מערה בתוך גבעה. אין (צ"ל אם) רואים שום בנין לפחות בכל מקום יהא גובה אמה. בפנים צריך לקבוע איך להכניס המת בדחיפה זה לא כבוד המת"⁵.

"אם יקימו גבעה מלאכותית בתוך גבעה יש אפשרות קבורה, לגבי תלוש ולבסוף חברו – מחובר, והמבנים בסדר לדעתי אפשר לאשר זאת"⁶.

עדות נוספת בעלת מסקנה זהה על דעתו של הרב ישראלי, מופיעה בחוברת שיצאה לאור ע"י ח"ק קהלת ירושלים (בהקדמה לחלק ב' עמ' 3 הע' 1). שם נכתב כי מתוכן הפרוטוקול של האדריכלים פונגר ושגיב עולה, כי בישיבה שקיימו עם הרב ישראלי, הוא שלל את האפשרות של קבורה בעפר הממולא ע"ג משטחי בטון יצוקים ובקומות (קבורת רמה), וראה בה ביטול של קבורה בקרקע⁷. (כדבריו שהובאו לעיל מ'ברקאי ח"ב).

מסיכום פסיקותיו של הרב ישראלי שהובאו לעיל, אנו מקבלים פסק הלכה עקבי וברור מאוד, ולפיו מצוות קבורה מתקיימת דוקא בהטמנה בתחתיות ארץ בתוך הקרקע ממש. ורק כאשר ניתן לראות את הקבורה כאילו היא במערת קבורה בתוך גבעת עפר, רק אז שייך לקבור בבנין. (והיינו, כאשר הבנין מכוסה עפר בעובי אמה, שלא לצורך מת מסוים). וככל שהקבורה מתבצעת בבנין המתנשא מעל לקרקע שאינו נראה כמערת קבורה (בין ב'קבורת כוכים' ובין ב'קבורת רמה'), אין מתקיימת בזה מצות הקבורה.

להשלמת הנושא, חשוב להוסיף ולציין, כי הרב ישראלי חזר והדפיס את מאמריו בספרו 'חוות בנימין' שנדפס בשנת תשנ"ב (ח"א שער ב' סי' כ"ד). כמו כן חשוב לדעת כי מורי ההוראה השתמשו במשך השנים בחוות דעתו של הרב ישראלי, כבסיס לפסיקתם בכל הקשור לקבורה המתבצעת מעל פני הקרקע.

כך אנו מוצאים בשו"ת 'במראה הבזק' (ח"ד סי' קי"ד) שם נדרשו רבני מכון 'ארץ חמדה' לשאלת הקבורה בקומות, שהגיעה ממונטוידאו אורוגואי, בכסלו תשנ"ז⁸. בתשובתם הביאו רבני המכון את פסיקת מועצת הרבנות ואת מאמריו של הרב ישראלי, והורו למעשה כך: **"מדברי מרן הגר"ש ישראלי עולה כי המבנה בקומות צריך להיות בנוי בצורה כזו שיחשב בסופו של דבר מערת קבורה. ע"ש"**⁹.

¹ יש מי שניסה לטעון כי לא יתכן לאסור קבורה במבנה מעל פני הקרקע, שהרי בכל הח"ק בירושלים (לרבות הח"ק שתחת פיקוח בד"ץ העדה"ח) נוהגים ונהגו לקבור במילוי עפר המונח ע"ג הקרקע (דהיינו – שמיישרים שטחים הרריים ע"י מילוי עפר, ויוצרים כעין מדרגות גדולות המכונות טראסות). אולם, לאחר שרואים את דברי הרב ישראלי הנ"ל, הטענה הנ"ל נפרכת מאלה. וזאת מכיוון שבדבריו רואים שהוא עצמו חילק בין הדברים, ולמרות שאסר לקבור במבנה הבנוי מעל פני הקרקע, התיר לקבור בעפר המונח ע"ג עפר (בצורה הנראית כגבעת עפר או כמערת קבורה), משום דהעפר הפך להיות חלק מן הקרקע ונחשב קרקע עולם. [יש להדגיש שרק כשמונח העפר בצורה שנראה כיחידה אחת עם הקרקע הוא חיבור. וע"ע בשו"ת אג"מ יו"ד ח"ג קמ"ב דדוקא גל עפר נעשה קרקע ולא גל שברי חרסית]. חילוק זה הינו מסביר פשוטה, ומצאנוהו גם בדברי תוס' בסנהדרין מו: (ד"ה תלישה) ע"ש. וכ"כ האור זרוע (הלכות אבלות סי' תכ"ג) לגבי איסור הנאה מקבר, דעפר שמכסים בו את המת בתוך החפירה ועפר המונח ע"ג עפר אינם כ'קבר בנין' להאסר בהנאה, אלא הרי הם כקרקע עולם (ואכמ"ל בסברת רבינו ישעיה, ע"ש). וכן כתב לחלק בשו"ת רמ"ע מפאנו, והוכיח כן מהמשנה במסכת ע"ז (מח). שמצאו תחת אילן גל ובתוכו צורת עבודת כוכבים, והגל נחשב קרקע עולם. והנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' סז קט) הוכיח כן ממזבח אדמה דנחשב מחובר ע"י העפר שבתוכו המונח כולו ע"ג עפר קרקע עולם. וכ"כ בספרו מרומי שדה בביאור דברי תוס' סנהדרין שם.

² כאן רומז הרב ישראלי לחילוק המהותי שיש בין הכוכים הנזכרים בגמ' ב"ב שהם בחפירה תחת פני הקרקע לבין קבורה מעל פני הקרקע. ומקור דבריו שצריך השפלה בתחתיות מבואר ברש"י ובר"ן סנהדרין מו: וע"ע במכות יא: **דשיבה בארץ** זו קבורה בתוך הקרקע.

³ נספח 6 ראה בתאריך כ' חשוון תשמ"ו.

⁴ נספח 6 ראה בתאריך ז' סיון (תמוז) תשמ"ו.

⁵ נספח 6 ראה בתאריך ד' טבת תשמ"ז.

⁶ נספח 6 ראה בתאריך ט' שבט תשמ"ז.

⁷ יש שהביאו סיוע לדבריו שקומת בנין אינה נחשבת קרקע מנדרים נו. דמוכח שם שעליית הבית לא נחשבת כמחבורת ל'ארץ', וממילא מוכח שתקרת הבית עצמו וכותליו נחשבים רק 'מחברים' ל'ארץ' ולא 'ארץ'. וע"ע חולין טז. דהגמ' מחלקת בין כותל מערה לכותל בנין.

⁸ שו"ת 'במראה הבזק' מציג את תשובותיהם של רבני מכון 'ארץ חמדה' לשאלות שנשלחו אליהם מהתפוצות.

⁹ **ראוי להזכיר, כי התשובות שבספר נכתבו בהורמנא דהרבנות הראשית לישראל, נחתמו ע"י רבני המכון - הרב משה ארנר ורבי יוסף כרמל, ונבדקו ע"י חברי הועדה המייעצת - הרב זלמן נחמיה גולדברג הרב ד"ר נחום אלעזר רבינוביץ והרב ישראל רוזן.**

(ב) **הרב משאש:** במאמר של הרב משאש שפורסם בקובץ 'ברקאי' ח"ד¹ (תשמ"ז) דן הרב משאש במשא ומתן שהיה בין הרב ישראלי לבין הרב מלכה, בפרשנות המושג 'קבר בנין' המוזכר בגמ' (סנהדרין מז:), ובמסקנת דבריו² כתב בזה הלשון:

"ולפי" לא מצינו לשום פוסק שהתיר להדיא לקבור למעלה מהקרקע בלי להיות בתוך האדמה ולזה הצעת הרה"ג ישראלי שליט"א, לעשות גבעה באופן שיהיו הקברות בתוך הגבעה ומכוסים עפר מכל צד נראית מוסברת ומוכרחת, וכבר הראו לנו האדריכלים כיצא בזה בירושלים מזמן קדמון, זה הנ"ל"

שיטתו מבוארת ומבוררת לאסור מכל וכל קבורה מעל פני הקרקע, אא"כ מדובר בתוך גבעת עפר ויהיו הקברות מכוסים מכל צד. הרב משאש אף מנמק את דבריו במילים נחרצות כי לא מצינו לשום פוסק שיתיר קבורה זאת (שמעל הקרקע).

חשוב לציין עוד, כי גם הרב משאש חזר ופרסם שוב את מאמרו ואת מסקנותיו בשנים מאוחרות יותר (ראה בספרו 'שמשי ומגן' ח"ב יו"ד סי' ו' שנדפס בשנת תשנ"ג).

(ג) **הרב שלוש:** במאמר של הרב שלוש שפורסם בקובץ 'ברקאי' ח"ד³ (תשמ"ז) דן הרב שלוש בארוכה בסוגיות הקשורות לענין הקבורה, ובמהלך הדברים הוא נחלק על הרב ישראלי בכמה וכמה נקודות (ובניהם: כפרה ובזיונה, פרשנות המושג 'קבר בנין', כיצד קוברים בארון, איסור ההלנה, הילפותא של קבר מע"ז). במסקנת דבריו כתב הרב שלוש כך:

"למסקנא: לקבור את המת בארונות העשויות מיציקת בטון, באופן שישימו עפר בתחתית הארון, ויכסוהו במכסה ויהיה הארון בתוך גבעה מלאכותית או טבעית של עפר באופן שהארון יהיה מוקף עפר, חשוב קבר מעליא לכולי עלמא, אעפ"י שמכניסים אותו מן הצד, דמשום בזיונה של המשפחה הרי איכא קבורה, ומשום כפרה איכא חיבוט הקבר אחר שסותמים עליו הגולל, והנסתרות לה' א-לקינו, ולרמב"ם בפיהמ"ש סוף פ"ו דסנהדרין שכתב: שאין עוונותיהם מכופרים עד שיתעכל הבשר, הרי הבשר מתעכל גם בארונות יצוקים שיש בהם עפר, וכלשון רב נטרונאי: שרפואתו עפר היא, כלומר ע"י העפר מתעכל הבשר ומתכפרים עוונותיו. והנלע"ד כתבתי."

מציטוט זה אנו למדים כי הרב שלוש מתייחס בדבריו להצעת 'קבורת כוכים' בתוך גבעת עפר כאשר המת מוכנס מן הצד לתוך כוך העשוי מבטון, וממילא מסקנתו של הרב שלוש איננה סותרת כלל את מסקנתם של הרב ישראלי והרב משאש (וכאמור לעיל, בהערות שכתב הרב ישראלי על דברי הרב שלוש, הוא מסכים עמו ומבהיר שמעולם לא אסר כוכים בתוך גבעת עפר).

אולם למרות שהמסקנה של הרב שלוש נכתבה רק בהקשר של צורת קבורה מסויימת, יש לדון בדבריו כי יתכן והוא יתיר לקבור גם בצורות קבורה נוספות, וזאת בהתחשב בכך שנחלק על הרב ישראלי בביאור דברי הגמרא והראשונים. יחד עם זאת ראוי לזכור, כי סוף כל סוף אין לפנינו בכתובים חוות דעת ברורה בה הסיק הרב שלוש להתיר בשיטות קבורה נוספות, ולכן קשה להכריע על פי האמור מה דעתו בעניין זה.

נציין, כי יש שהוסיפו והוכיחו כי דעתו של הרב שלוש היתה לאסור 'קבורת כוכים' שאיננה בתוך עפר, מתוכן דבריו במהלך הדיונים בישיבות המועצה, ונצטט מהפרוטוקול⁴:

הרב ישראלי: צריך שגם בכניסה יהא עפר שיראה כמו מערה בתוך גבעה. אין (אולי צ"ל אם) רואים שום בנין לפחות בכל מקום יהא גובה אמה. בפנים צריך לקבוע איך להכניס המת בדחיפה זה לא כבוד המת. הרב שלוש: גם לגבי הרים יעשו גבעות נוספות באותה צורה.

ובישיבה המועצה שבה התקבלה ההחלטה, אמר הרב שלוש את דעתו בצורה מפורשת יותר, כדלהלן⁵:

"לגבי החלטת הועדה היא כמו שהחלטנו בזמנו שיהיה בנין ועליו נשים העפר שיצא מן החפירה."

¹ עמ' 149.

² מאמרו של הרב משאש המובא ב'ברקאי' מתחלק לשני חלקים (אשר ביניהם יש סימון כוכבית - *). בחלק הראשון הוא מוכיח כדברי הרב ישראלי (בפירוש האוקימתא 'קבר בנין') מרש"י הרי"ף הרא"ש והבית יוסף. אולם מכיוון שבנמוק"י ובא"ז יש משמעות כפי שפי' הרב מלכה, לכן פוסק שכשמטמין בעפר ובונה עליו מדי רוחות וגו' אותו ונותן עליו ביטון מכל הצדדים שפיר דמי. בחלק השני של המאמר הרב משאש מקבל לגמרי את מסקנותיו של הרב ישראלי, ומבהיר כיצד מתבארים דברי הנמוק"י והא"ז עם מסקנותיו של הרב ישראלי. חשוב לשים לב כי מתוכן דבריו של הרב משאש רואים בבירור שהחלק השני של מאמרו נכתב לאחר תגובתו של הרב ישראלי על מאמרו (התגובה מובאת ב'ברקאי' ח"ד עמ' 153).

³ עמ' 136.

⁴ נספח 6, ראה בתאריך ד' טבת תשמ"ז.

⁵ נספח 6, ראה בתאריך י"ט תמוז תשמ"ז.

(ד) **הרב מלכה**: בשונה משאר חברי הועדה (אשר התמנו לדון בענין בתי הקברות), לא מצאנו את חוות דעתו של הרב מלכה מפורסמת בכתבי העת השונים. אולם כאמור לעיל, בחוברת שיצאה לאור ע"י ח"ק קהלת ירושלים¹, פורסמה חוות דעת הלכתית שכתב הרב מלכה בעניין הפתרון שהוצע לפני מועצת הרבנות. כפי שצוטט למעלה, הרב מלכה מתייחס בדבריו להצעה מסויימת, אשר לפיה יקימו תל עפר ויקיפוהו קירות בטון מארבע רוחות, ובתוכו יעשו כוכים העשויים מבטון אשר פתחם מן הצד, והגישה לכוכים תהיה מבפנים. במהלך דבריו חולק הרב מלכה על הרב ישראלי בפרשנות המושג 'קבר בנין', ובסוגיית קבורה משום כפרה או משום בזיון. במסקנת דבריו כותב כך:

"תדע שכל הבתי עלמין בארץ מלאים קברים ולא שמענו שיהיה צורך לחפור בהם עד שיגיעו לקרקע בתולה, וכל הקברנים חופרים בקרקע עד שבעים או שמונים סנטי' וקוברים, ואם איתא הרי כל אותו העפר, כידוע, נערם הוא במשך הדורות, תחתיו תמצא הרים שלמות, כאשר המציאות הארכיולוגית מאשרת את זה, וכבר ידוע שבתקופת התלמוד היו קוברים תוך כוכים במערות (ראה סנהדרין צו') והפתח היה תוך המערה, משם מכניסים המת לתוך הכוך וסוגרים מבחוץ והרי זה בדיוק דומה למה שהודע והוסבר לנו שהם עומדים להקים על (צ"ל תל) עפר ומקיפים אותו קיר ביטון, ובתוך התל עושים כוכים שגם הם מוקפים ביטון משש רוחותיהם, ומכניסים לתוכם המת מן הצד וסוגרים עליו, וא"כ מה לי היה המקום עפר מתחילה או שהם עושים את התל? כי סו"ס האדם נקבר תוך עפר, ומה לי הכא מה לי התם? כי גם התם לא קוברים בקרקע בתולה כאמור באופן שלפע"ד נראה לאמץ את דעת האדריכלים ולהרשות לקבור שם ותול"מ."

הרב מלכה טורח ומציג את שיטתו בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, ולפיה אין הכרח לקבור דווקא בקרקע בתולה, ולכן הכוכים שנבנים בתוך תל העפר המלאכותי אין בהם שום חסרון. כאמור לעיל הרב ישראלי והרב משאש והרב שלוש כלל לא חלקו על מסקנה זו (ואף נכתב מפורשות ע"י הרב ישראלי כי בגבעת עפר לא היה ס"ד לאסור), וגם הם החשיבו את העפר המונח ע"ג עפר כקרקע עולם, והתירו לקבור בתוך גבעת עפר אע"פ שהיא נעשית באופן מלאכותי². גם כאן, למרות שהרב מלכה חלק על הרב ישראלי בביאור צורת 'קבר בנין', אין לנו מקור מפורש מדברי הרב מלכה להתיר לקבור במבנה הבנוי כולו מע"ג הקרקע, כאשר הקבורה איננה בתוך עפר. אדרבה, מתוך דברי הרב מלכה יש משמעות שכל דבריו נאמרו דוקא כאשר הכוכים המה בתוך העפר וכפי שכתב: **"ובתוך התל עושים כוכים וא"כ מה לי היה המקום עפר מתחילה או שהם עושים את התל? כי סו"ס האדם נקבר תוך עפר, ומה לי הכא מה לי התם? "** וכך גם נראה בתיאור שכתב בתחילת מאמרו: **"תחילה יקימו תל עפר ובתוכו יעשו קברים"** שבתוך תל העפר בונים את הכוכים. (מש"כ בתוך מאמרו שגם בקבר למעלה מן הקרקע יש כפרה והשפלה, ברור שכוונתו לשיטת הקבורה המתוארת בתחילת וסוף דבריו, וכפי שגם תיאר בשורה שלפני כן, ששמים אותו בין ד' קירות וגופו על העפר, והיינו שהכוכים מבטון נמצאים בתוך העפר הנמצא מעל הקרקע, והנפטר גם מונח ע"ג עפר).

(ה) **הרב אליהו**: בפרוטוקול הישיבות של מועצת הרבנות נראה כי הרב אליהו ניהל את ישיבות מועצת הרבנות אשר דנה בעניין בתי הקברות, ואף מינתה לצורך כך ועדת רבנים מיוחדת. במהלך הדיונים שנמשכו כמעט שנתיים, לא מצאנו שהרב אליהו הביע במפורש את דעתו בעניין. אולם לקראת ההחלטה הסופית אנו מוצאים התבטאות של הרב אליהו, אשר ממנה ניתן ללמוד על דעתו. וכך מופיע בפרוטוקול הדיון האחרון³:

הראש"ל: נדון בענין בתי קברות על קומות.
הרב ישראלי: אני מציע שנאשר התכנית אבל על תנאי שכאשר יבנו יצטרכו לקבל אישור הרה"ר.
הראש"ל: העקרון שאם מכוסה מעפר כפי החלטת הועדה.
הרה"ר הרב שפירא: אומר הבדל בין קבר לקבר ששה טפחים, ולפי החלטת הועדה כל הבנין יהא מכוסה עפר לרבות הכניסה
הרב שלוש: לגבי החלטת הועדה היא כמו שהחלטנו בזמנו שיהיה בנין ועליו נשים העפר שיצא מן החפירה.

¹ בחלק הנספחים עמ' 26.

² יתכן וישנה מחלוקת מסויימת האם צריך לכסות את הכל ע"י עפר בעובי אמה, אולם אין כאן מחלוקת עקרונית על כך שלא מוכרחים לקבור דווקא בקרקע בתולה, וניתן לקבור גם בגבעת עפר.

³ נספח 6, ראה בתאריך י"ט תמוז תשמ"ז.

מקור נוסף על דעתו של הרב אליהו מצאנו על דף הטייטה של הצעת ההחלטה שנכתבה בתאריך כ"ג תמוז תשמ"ז.¹ הניסוח הראשוני של הצעת ההחלטה נכתב על 'בלאנק' של הרב אליהו, בהתנסחות הבאה:

"לאחר ששמענו את מצוקת הקרקע לצרכי קבורה בארץ והצעת האדריכלים פונגר וטוביה שגיב לבנות בי"ק לגובה הקרקע, כפי שהיא מצורפת בזה, הוחלט: א. באופן עקרוני אין מניעה מצד ההלכה לקבורה כאמור לעיל ובתנאים דלקמן..."

על דף הטייטה הנ"ל הוסיף אחד הרבנים בכתב ידו (לאחר המילה - 'לעיל') את המילים הבאים:

"היינו מבנה בי"ק בתוך גבעת עפר קרקע עולם".

ואכן בהצעת החלטה שנכתבה מאוחר יותר² (כ"א אב תשמ"ז) כבר תוקנה ההחלטה, והמשפט הנ"ל הוכנס לגוף ההחלטה.

כמה מומחים שערכו השוואה עם כתבי יד נוספים, הגיעו למסקנה כי זה כת"י קדשו של הרב מרדכי אליהו.

המקורות שהובאו עד כה לצורך בירור דעתו של הרב אליהו מתייחסות להצעה של 'קבורת כוכים', ועדיין אנחנו זקוקים לנסות לאתר מקורות אשר מהם נוכל ללמוד על דעתו של הרב אליהו ביחס 'לקבורת רמה'. בחוברת שיצאה לאור ע"י ח"ק 'קהלת ירושלים' (חלק הנספחים עמ' 47) מופיע מכתב³ שכתב הרב אליהו בשנת תשנ"ו להרב דוד ניסנוף יו"ר מועצת בתי העלמין, ומתוכו עולה כי הרב אליהו התיר לקבור באולמות מקורים ע"פ התכנית שהציגו לפניו הרב ניסנוף ומהנדסי "ארד הנדסה"⁴. אולם מאוד קשה לדעת מתוכן המכתב באיזה שיטת קבורה בדיוק היה מדובר, ובמיוחד לאור העובדה שהרב אליהו כותב מפורש במכתבו שהוא העיר על פרטי התכנית מספר הערות שהתקבלו ברצון, אך לא מפרט מה הם הערותיו.

מה שכן ניתן להסיק מהמכתב שהרב אליהו מתאר את האולמות שהוצעו בתכנית כך:

"קבורה באולמות מקורים עם כיסוי עפר בתשתית ולמעלה".

ובהמשך גם מזכיר כי ע"פ התכנית גופת הנפטר תמיד תהא על עפר, ואין מניעה בכך שזה עפר מילוי.

ראוי לחזור ולהבהיר⁵, כי גם אם ננקוט שבקבורת 'כוכים' או 'רמה' שנמצאת במבנה מעל פני הקרקע לא מתקיימת מצוות קבורה (ככל שהיא איננה בתוך גבעת עפר), עדיין אין ללמוד מכך לאסור 'קבורת מכפלה' שהרי בה הקבורה מתקיימת מתחת לפני הקרקע. ואפי' בציר שמוסיפים עפר ע"ג בית קברות ישן ע"מ לאפשר לקבור בו בשכבה העליונה (ולכאורה במקרה כזה תוספת העפר היא מעל פני הקרקע) עדיין אין לדמות ולאסור, שהרי זה לא גרע מ'גבעת עפר' שהרב אליהו התיר לקבור בה. וכבר הובא לעיל מש"כ הרב ישראלי שעפר ע"ג עפר נחשב כחלק מהקרקע ודינו כקרקע עולם (ולכן התיר לקבור בגבעת עפר מלאכותית).

הבחנה זו אנו מוצאים גם בשו"ת 'הרב הראשי' סי' קמ"ג (כ"א תמוז תשנ"ב) שם עונה הרב אליהו לשאלה שהגיעה אליו מברזיל בעקבות המחסור החמור בשטחי קבורה יהודיים, שנוצר שם. וכך לשון התשובה:

"אם הבעיה שבית החיים מלא, ואין מקום לקבורה, ולא קיימת אפשרות להרחיב את המקום, וכן אין אפשרות לקנות מקום אחר ולקדש אותו לבית החיים"⁶, קיימת אפשרות כעין מה שכתבתם במכתבכם ובתנאים אחרים. היינו, לא לשבור שום מצבה, אלא לאתר שטח בבית החיים ששם קבורים ישני עפר מזמן רב, ואין להם קרובים שבאים לפקדם. ועל המקום הזה לשפוך עפר - על המצבות - בגובה של ששה

¹ נספח 1.

² נספח 2.

³ מאחר ובינתיים לא השגנו את המכתב או את העתקו ממקורות נוספים, לכן לא הבאנו אותו כנספח, וזאת ע"מ להמנע מפגיעה בזכויות.

⁴ יש לשים לב שהרב אליהו לא הזכיר שהובאה לפניו התכנית של האדריכלים פונגר ושגיב, אלא התכנית של מהנדסי 'ארד הנדסה'. חברה זו קשורה לאדריכל יוסי דראי, וככל הנראה התכנית שהוצגה בפני הרב אליהו הינה התוכנית שהוצעה על ידו, וממילא דעתו של הרב אליהו מתייחסת אליה, ומתוכן המכתב אין לנו הוכחה כיצד התייחס לתכנית של האדריכלים פונגר ושגיב.

⁵ ההבדלה המציאותית וההלכתית בין צורות הקבורה השונות אינה ידועה לציבור, ופעמים רבות אף נוכחנו לראות כי חוסר הידע בפרטים הקטנים גרם לטעויות חמורות, כאשר היו מקרים בהם הסתמכו על פסק הלכתי שנאמר לגבי צורת קבורה מסויימת, ודימוהו להתיר קבורה בצורה שונה לחלוטין! לכן ראינו לנכון להדגיש שוב את החילוק המהותי בין צורות הקבורה השונים, ולהבהיר כי לא תמיד ניתן לדמות בין הדברים.

⁶ מדבריו נראה שהוא הסכים להתיר לקבור בשיטה זו אך ורק בשעת הדחק ממש, וכן משמע מהאחיזה (ח"ג סי' ע"ט). וע"ע בשו"ת 'שמע שלמה' (ח"ו יו"ד סי' כ"א) שם דן הראש"צ הרב שלמה משה עמאר בדבר מצוקת הקבורה שבאיסטנבול ובחשש שבית העלמין יופקע ע"י השלטון התורכי, והביא את דברי האחיזה והתיר לכסות את בית העלמין בעפר בגובה מטר ולקבור בעפר זה. וע"י היטב במכתביהם של הרבנים הגאונים הרב שמעון בעדני והרב שלום כהן שהובאו בסוף התשובה. (עיבוד של התשובה הנ"ל מופיע ב'תחומין' כרך כ"ז עמ' 429).

טפחים, היינו, כחצי מטר, ועל זה לשפוך מלט בעובי של עשרה ס"מ לפחות, ועליו עפר לפי הצורך ושם אפשר לקבור¹.

(ו) הרב שפירא: עיון בפרוטוקול ישיבות המועצה² מראה כי הרב שפירא השתתף באופן פעיל בדיונים שנסובו אודות הצעת פתרונות הקבורה. מהתבטאויותיו באותן ישיבות ניתן גם ללמוד על דעתו, כדלהלן:

"בקרע אין בעיה. לגבי המבנים יש אחרונים חולקים"³.
"יש מתירים בארץ ובחו"ל ויש אוסרים חב"ד קדישא בירושלים מתנגדת אני עדיין מחכה לתשובה"⁴.
"חברות הקדישא מתנגדות מדוע שניזום דבר כזה?"⁵.
"אני חושב לגבי אנדרטה גבוהה זה בעיה צריך לבדוק בחו"ל העלו את הרעיון וזה נדחה ע"י הרבנים. על גובה אני לא מסכים. גובה זה משהו מחודש בעומק אני מסכים. מחסור בקרקע עדיין אין"⁶.
"על גבעה בגובה אני מתנגד – לעומק זה אפשר"⁷.
"אומר הבדל בין קבר לקבר ששה טפחים, ולפי החלטת הועדה כל הבנין יהא מכוסה עפר לרבות הכניסה"⁸.

מהציטוטים הנזכרים ניתן להבין באופן ברור כי דעתו של הרב שפירא לא היתה נוחה כלל מקבורה במבנה מעל פני הקרקע אשר אינו מכוסה בגבעת עפר, וכפי שהתבטא במפורש שקבורה ב'אנדרטה גבוהה' זה בעיה, ואף הוסיף כי הוא מתנגד ואינו מסכים לקבורה בגובה.

ההכרעה הסופית של מועצת הרבנות הראשית:

כפי שהוזכר בתחילת חיבור זה, בתאריך כ"א אב תשמ"ז פורסמה ההכרעה הסופית של מועצת הרבנות⁹, ולאחר מכן נשלחה לכל הגופים הקשורים לעניין¹⁰. ונצטט את לשון עיקר ההחלטה (ההדגשות לא במקור):

"לאחר ששמענו את מצוקת הקרקע לצרכי קבורה בארץ והצעת האדריכלים אורי פונגר וטוביה שגיב לבנות ביי"ק לגובה הקרקע, כפי שהיא מצורפת בזה, הוחלט:
באופן עקרוני אין מניעה מצד ההלכה לקבורה כאמור לעיל, היינו מבנה ביי"ק בתוך גבעת עפר קרקע עולה, ובתנאים דלקמן.

1. שהדבר יעשה בהסכמת חברה קדישא מקומית ובאישור הרב המקומי.

2. בהסכמת המשפחה.

3. אחרי הקמת המבנה יובא הדבר לאישור הרבנות הראשית לישראל שתוודא שהכל הוקם לפי ההוראות, ורק אח"כ משרד הדתות יאשר זאת סופית.

4. אין לעשות שום שינוי מהתוכנית המצורפת בזה כאמור לעיל אלא בהסכמת מועצת הרבנות הראשית לישראל"

מתוך ההחלטה עולה בבירור המסקנה שמועצת הרבנות הראשית החליטה פה אחד להתיר את הקבורה במבנה, אולם היא סייגה את ההיתר דוקא כאשר המבנה נמצא **בתוך גבעת עפר**. והיינו כפי שנכתב בחוות דעתם של הרב ישראלי והרב משאש¹¹, וכפי שהובהר לעיל בדעת הרבנים הנוספים שהוזכרו לעיל.

עוד עולה מתוכן החלטת מועצת הרבנות שחברי המועצה ראו צורך מיוחד להתנות את ההיתר ההלכתי בהסכמת המשפחה. כלומר, גם לאחר שהחברה קדישא נתנה את הסכמתה והרב המקומי אישר את המבנה, ואף לאחר שכל הפרטים הובאו לפני הרבנות הראשית לבדיקה שהכל הוקם ונעשה ע"פ הוראות הרבנות, עדיין הרבנות רואה צורך

¹ המקור לדבריו מבואר בטושו"ע יו"ד שס"ב גבי דין נתינת ב' ארונות זה ע"ג זה כאשר יש ביניהם עפר ששה טפחים, ובב"ח שם השווה ולמד מזה למה שנהגו לכסות בעפר בתי קברות שנתמלאו, ע"מ לקבור בהם בשכבה העליונה. (ובטור שס"ג מבואר שבית הקברות שנתמלא, מעמיקים את הקברים הראשונים וקוברים ע"ג בהפסק הראוי, וע"ע בתשב"ץ ג' קי"ט). וכן מבואר בשו"ת רמ"ע מפאנו (סי' נ"ו), עין יצחק (ח"א יו"ד סי' ל"ד), אחיעזר (ח"ג סי' ע"ט).

² נספח 6.

³ פרוטוקול מתאריך ז' סיון (תמוז) תשמ"ו.

⁴ פרוטוקול מתאריך ז' סיון (תמוז) תשמ"ו.

⁵ פרוטוקול מתאריך כ"ד תשרי תשמ"ז.

⁶ פרוטוקול מתאריך ט' שבט תשמ"ז.

⁷ פרוטוקול החלטות שבט תשמ"ז.

⁸ פרוטוקול י"ט תמוז תשמ"ז.

⁹ ראה נספח 2.

¹⁰ נספח 3-4.

¹¹ ולא כאותם שפרסמו שדעתו של הרב ישראלי הייתה דעת יחיד, ולא התקבלה ע"י חבריו וע"י מועצת הרבנות!

להשאיר בידי המשפחה את ההחלטה האם לקבור את המנוח בשיטת קבורה זו, ולצורך כך הרבנות מתנה את אישור הקבורה **בהסכמת המשפחה!**

כמובן שכל אדם שקורא את החלטת הרבנות מבין כי התנאי של 'הסכמת המשפחה' קיבל אצל חברי מועצת הרבנות משקל מאוד גדול ומכריע, עד כדי כך שהם ראו צורך מיוחד לפרט את התנאי הזה בעצם האישור ההלכתי שניתן לקבורה בשיטה המוצעת.

את החשיבות המיוחדת שניתנה לתנאי של 'הסכמת המשפחה' ניתן לראות גם במכתב של הרב הראשי והראב"ד לתל אביב יפו הרב חיים דוד הלוי אשר כתב ליו"ר ח"ק גחש"א ת"א ר' י. ארליך בתאריך כ"ג שבט תשמ"ח¹, לאחר שביקש ממנו את חוות דעתו בנושא קבורה בקומות. בתשובתו הוא מציין את החלטת מועצת הרבנות, אולם הוא מורה למעשה כי בעקבות כך שהרבנות התנתה את ההיתר בהסכמת המשפחה **"מכאן שעדיין יהיה צורך להמשיך בקבורה רגילה לאותן משפחות אשר יביעו התנגדות, וכנראה שיש יסוד סביר להניח שרבים הם אשר יתנגדו לקבורה בקומות וחוששני שהדבר לא יתקבל..."**
המסקנה ברורה: ההתייחסות לתנאי של 'הסכמת המשפחה' נתפס אצל הרבנים כתנאי יסודי להיתר ההלכתי.

. צורתה המעשית של הקבורה ב'גבעת עפר' ע"פ החלטת הרבנות:

כל המעיין בנוסח ההחלטה של מועצת הרבנות הנ"ל, רואה שחברי מועצת הרבנות טרחו להדגיש בהחלטתם כי ההיתר ניתן אך ורק לאופן הספציפי והמסויים המצורף למסמך ההחלטה.
הדגשה זו חוזרת על עצמה גם במכתבים אותם שלח הרב איתן איזמן (שהיה אז מנהל הרבנות הראשית לישראל) לחברות הקדישא ולאיש ציבור נוספים, בסוף חודש אב תשמ"ז². וכך נאמר במכתב (ההדגשה לא במקור):
"מצ"ב החלטת מועצת הרבנות הראשית לישראל בנושא קבורה על קומות.
הנני לציין שהמועצה התייחסה אך ורק לתכנית שהובאה לפניו ע"י האדריכלים אורי פונגר וטוביה שגיב."

בעקבות כך היה חשוב לנו לנסות לאתר את התכנית שצורפה להחלטת מועצת הרבנות, (או לחילופין לנסות לברר לאיזה תוכנית התכווין הרב איזמן במכתבו), וזאת על מנת לראות את צורת הקבורה בגבעת עפר אותה התירה מועצת הרבנות.

לשמחתנו, לאחר עמל ויגיעה מצאנו בס"ד באחד מתיקי הרבנות את הדף המקורי עליו נרשמה החלטת מועצת הרבנות, ולצידה העתקים מן המכתבים הנ"ל אותם שלח הרב איזמן לחברות הקדישא ולאיש הציבור, כאשר לצד מסמכים אלו מונחת כמין חוברת ובה מופיעים תשריטי התכניות של הצעות הקבורה של האדריכלים פונגר ושגיב. בדף האחרון של החוברת אף ישנם הנחיות הלכתיות לקבורה בקומות. תאריך החוברת: חג אורים תשמ"ז.

עיון בתשריטים הנזכרים (המובאים³ בנספח 5) מראה בצורה ברורה ומפורשת את צורתם של התכניות אשר הוצעו ע"י האדריכלים, לצורך בניית מבנה קבורה בתוך גבעת עפר ובנייה בטרסות על צלע ההר⁴.
בדף ההנחיות שנמצא בסוף החוברת נכתבו ההוראות ההלכתיות הבאות:

1. המרחק האופקי והאנכי בין קבר לקבר יהיה ששה טפחים לפחות. (1 טפח = 10 ס"מ)
2. הקירות התומכים והמעברים יהיו מבטון מזוין ומתוכננים נגד רעידות אדמה והפצצות לפי תקן ישראלי.
3. המחיצות בין הקברים הן האנכים והן האופקים יהיו מבטון ללא זיון ברזל.
4. הקברים והעפר סביבם יוכנו לפני הקבורה. עם הכנסת הנפטר יכוסה הפתח בשקי עפר בעומק 60 ס"מ (ששה טפחים) הפתח יסגר בבטון יצוק. על הפתח האטום תונח פלטת שיש לזכרון.
5. הגופה תוכנס ללא ארון אלא בתכריכים בלבד. במקרים יוצאי דופן כגון חיילים ונשיאים תוכנס הגופה בתוך ארון עץ כנהוג.

ראוי לשים לב כי בהנחיות הנ"ל מופיעה הוראה מפורשת לסגור את פתח הכוך לאחר הקבורה בשקי עפר בעומק 60 ס"מ! נציין כי מבירור שערכנו עולה, כי גם כיום בחלק מחברות הקדישא⁵ נוהגים לסתום את פתח הכוך ע"י שקי חול/עפר בעובי ששה טפחים, בהתאם להוראת מועצת הרבנות.

¹ נספח 8.

² נספח 4.

³ התכניות הובאו ע"מ להמחיש את שיטת 'גבעת עפר' שהתקבלה ע"י הרבנות. אך אין להסיק מכך על ההצעות הנוספות המופיעות שם.
⁴ יש לשים לב לנקודה מעניינת וחשובה - שבהצעה לבניית כוכים בצלע ההר, השרטוטים מראים כי יציקת הבטון נעשית רק מהצד העליון של הכוך, באופן שהעפר הנמצא בתחתית הכוך מחובר באופן ישיר לעפר הנמצא בצלע ההר. עיקרון זה חוזר על עצמו גם בתרשימי הכוכים המובאים בספר 'מעולם ועד עולם' (גבריאלי גולדמן - 2006, ספרי מגיד הוצאת קורן עמ' 461-460). נציין כי תרשימים אלו ניתנו ע"י אחת הח"ק הגדולות בירושלים.

⁵ כך נמסר לנו ע"י ח"ק ת"א-יפו, וכעין זה מפורסם באתר שלהם {דף הבית} מידע למשפחת הנפטר > סוגי קבורה > קבורת סנהדרין}.

. החלטה נוספת של חברי הועדה מטעם מועצת הרבנות בשנת תשנ"ב

בתאריך כ"ז טבת תשנ"ג כתב הרב אהוד גהלי (מ"מ מנכ"ל הרבנות) מכתב נוסף לאדריכלים פונגר ושגיב, ונצטט את תוכנו כדלהלן¹ (ההדגשות לא במקור):

- שלום וברכה, מאשר קבלת מכתבכם, בענין קברות בקומות ולהלן החלטת הרבנים חברי ועדת הלכה מטעם הרבנות הראשית לישראל מיום שני כ"ח סיון תשנ"ב.
- א. ניתן לקבור בשיטה המוצגת על סמך התשריטים והדגם של האדריכלים פונגר, שגיב המצורפים להחלטה זו.
- ב. המרחקים האופקיים והאנכיים בין נפטר לנפטר יהיו 66 ס"מ (שישה טפחים).
- ג. הקבורה בקומות תיעשה בתוך או בדופן גבעה טבעית או מלאכותית, משופעת או מדורגת ובלבד שיובטח כי האדמה לא תסחף.
- ד. שאר התנאים כאמור בהחלטת מועצת הרבנות הראשית מיום כ"א אב תשמ"ז.
- ה. במידה ומפתחי השיטה האדר. פונגר שגיב יתבקשו לתכנן קבורה בקומות ע"פ שיטה זו הם יתכננו בכפוף להחלטה זו ולתכניות המצורפות.

מתוכן מכתב זה רואים בעליל כי גם בשנת תשנ"ג הרבנות הראשית חזרה ועמדה על דרישתה הברורה והחד משמעית שהקבורה בקומות תתבצע אך ורק בתוך או בדופן גבעה טבעית או מלאכותית בלבד! בנוסף לזאת, הרבנות חוזרת ומדגישה כי כל שאר התנאים שהוחלטו והתקבלו ע"י מועצת הרבנות בשנת תשמ"ז ישארו בעינם. הוי אומר, שהקבורה בקומות יכולה להתבצע דוקא ורק לאחר הסכמת המשפחה וזאת בהתאם להחלטה המפורשת משנת תשמ"ז!

כמו כן הרבנות גם טורחת להדגיש שכל התכניות העתידיות יהיו כפופים להחלטה זו!

. מסקנות:

להלן נסכם את המסקנות העיקריות העולות מהאמור לעיל:

1. הרב שאול ישראלי התנגד בתוקף לקבורה בבניין המתנשא לגובה מעל פני הקרקע, ואפי' כאשר הבניין אטום מכל צידיו, ואפי' כאשר מניחים מצע עפר תחת כל נפטר. (אא"כ המבנה עצמו מכוסה לגמרי בעפר ונראה כמערות קבורה בתוך 'גבעת עפר', שאז הקבורה נתפסת כהטמנה מתחת לפני הקרקע).
2. לשיטתו של הרב ישראלי, לא מועיל לחבר את הקבר לקרקע עולם ע"י מרזבים/צינורות מלאים בעפר².
3. לחוות דעתו של הרב ישראלי הצטרף גם הרב משאש, ומהמסמכים שבתיקי הרבנות נראה כי גם הרב מרדכי אליהו והרב אברהם שפירא הצטרפו אף הם לדעתו ולא הסכימו להתיר את הקבורה במבנה כוכים, כאשר הקבורה מתבצעת בצורה הנתפסת כהטמנה מעל פני הקרקע.
4. מועצת הרבנות הראשית החליטה בהכרעתה הסופית בשנת תשמ"ז, לאשר הלכתית את קבורת הכוכים, אך ורק כאשר הקבורה מתבצעת בתוך 'גבעת עפר'.
5. ע"פ החלטת מועצת הרבנות, גם לאחר שמבנה הקבורה מאושר ע"י הרב המקומי והרבנות הראשית, עדיין אין לקבור במבנה אלא אך ורק כאשר מתקבלת הסכמת המשפחה.
6. לפי ההוראות שניתנו, לאחר הכנסת הנפטר לכוח יש לסגור את פתח הכוח בשקי עפר בעומק 60 ס"מ.
7. בשנים תשמ"ה - תשמ"ז דנו הרבנים גם בסוגיית 'קבורת כוכים' וגם בסוגיית 'קבורת רמה'. דעתו של הרב ישראלי הייתה כי 'קבורת רמה' חמורה ובעייתית אף יותר מ'קבורת כוכים'³, והוא אף טרח לפרסם את הנימוקים והטעמים ההלכתיים שהביאו אותו לאסור את הקבורה בשיטה זו.
8. למרות שגם ההצעה של 'קבורת רמה' היתה מונחת לדיון על שולחנה של מועצת הרבנות, ההיתר הסופי שניתן ע"י חברי מועצת הרבנות (בכפוף לתנאים), ניתן אך ורק ביחס להצעה של 'קבורת כוכים' ולא ביחס להצעה של 'קבורת רמה'. הרבנות הראשית אף טרחה להדגיש כמה פעמים כי האישור מתייחס רק לתכנית שצורפה לאישור, דהיינו להצעה של 'קבורת כוכים' בלבד.
9. לעת עתה אין בידינו הוכחות ברורות מדוע מועצת הרבנות לא התייחסה בהחלטתה הסופית לקבורת רמה, אולם יש מקום גדול לומר שהסיבה לכך נבעה מחמת השיקולים ההלכתיים שהועלו ע"י הרב ישראלי, ומפאת הבעיות ההלכתיות הכרוכות בביצוע קבורה בשיטה זו.

¹ נספח 7.

² יודגש שמדבריו של הרב ישראלי (ראה 'ברקאי' ח"ד עמ' 157 הובא לעיל עמ' 6-7, ועוד) משמע דדווקא כאשר ניתן לראות את העפר המונח ע"י הקרקע כחלק בלתי נפרד ממנה רק אז אמרינן דנהפך להיות כקרקע עצמה, אבל אם יהיה עציץ עם נקבים מלאים עפר לא יועיל חיבור העפר להחשיבו כקרקע או כגבעת עפר. (ועי' בשו"ת אג"מ יו"ד ח"ג קמ"ב שרק גל עפר נעשה קרקע ולא גל שברי חרסית).

³ יש להדגיש כי הדברים אמורים ביחס להצעה של 'קבורת הכוכים' שהוצגה בזמנו בפני הרב ישראלי. אולם אין להסיק מכאן הוראה למעשה שגם כיום קבורת כוכים עדיפה על פני קבורת רמה, וזאת מכיון שלא בהכרח שקבורת הכוכים כיום מתבצעת ע"פ הוראותיו של הרב ישראלי. זאת ועוד, יתכן שהסיבה שהרב ישראלי דחה את ההצעה של 'קבורת רמה' נבעה משיקולים נוספים שהיו רלוונטיים בזמנו.

חלק ב'

מערכת הקבורה בישראל 2012.

בחלק זה ננסה לבחון את מערכת הקבורה הנהוגה כיום בישראל, כיצד היא מתנהלת, מה הם האפשרויות והשיטות המוצעות ע"י החברות והתאגידים השונים, והעיקר – האם אכן הכל מתבצע בהתאם להוראות מועצת הרבנות הראשית. כמו כן ניגע בחלק מן הפתרונות המוצעים כיום ע"י גורמים שונים, ונבדוק האם הן אמנם פתרונות ישימים ויעילים מבחינה מעשית ומבחינה הלכתית.

המגמה הארצית של מהפכת הקבורה בישראל:

כפי שהוזכר בתחילת המאמר, ע"פ עדויות ופרוטוקולים שונים שהגיעו לידינו, בתקופה האחרונה מתרחשת פעילות אינסטנטיבית בקרב כמה מן הרשויות הקשורות לענייני הקבורה (המשרד לשירותי דת, מנהל מקרקעי ישראל, משרד הפנים, משרד האוצר והביטוח הלאומי), כאשר המגמה העיקרית של פעילות זו היא הפיכת הקבורה בארץ לשיטת ה'קבורה רוויה'.

א) רקע כללי:

מהפכת הקבורה באה לידי ביטוי בכמה צורות, אולם לפני שנפרטם נקדים וניתן את הרקע הכללי, כדלהלן: על פי חוק הביטוח הלאומי ותקנותיו¹ כל תושבי הארץ זכאים לשירותי קבורה סטנדרטיים בחינם. שירותים אלו ממומנים ע"י הממשלה באמצעות המוסד לביטוח לאומי, אשר מעביר לחברות הקדישא את דמי הקבורה בעד כל נפטר ונפטר. חברות הקדישא מחויבות שלא לתבוע ולא לקבל בין במישרין ובין בעקיפין כל תשלום אחר (לרבות תשלומים מאת משפחת הנפטר), שלא הותר להן לגבות ע"פ התקנות. ע"פ התקנות מותר לחברה לגבות כסף עבור קבורה של תושבי הארץ (נוסף על דמי הקבורה שהחברה מקבלת מהביטוח הלאומי) רק בעד רכישת קבר מחיים, או בעד קבורת נפטר המתבצעת באחד משני המקומות הבאים: 1] ביבית עלמין סגור.² 2] ב'שטחים מוגדרים' (המכונים: 'חלקות חריגות')³. בנוסף לדמי הקבורה שנותנת המדינה בעד כל נפטר ונפטר, המדינה משתתפת במערך הקבורה גם במימון של הקצאת קרקעות (מנהל מקרקעי ישראל), קביעת הייעוד התכנוני (מנהל התכנון במשרד הפנים), פיתוח חלקות קבורה, תחזוקה ופיקוח על בתי העלמין (משרד האוצר, הביטוח הלאומי, הרשות המקומית והמשרד לשירותי דת).

ב) החלטת ועדת שרים לענייני קבורה:

על פי החלטה של 'ועדת שרים לענייני קבורה' (החלטה קבר/16) נקבע כי חברות הקדישא יכולות לקבל מאת המשרד לשירותי דת (בנוסף לדמי הקבורה המשתלמים מהביטוח הלאומי) תשלום נוסף של עוד 2000 ₪ לקבר, וזאת כאשר הן מבצעות קבורה בשיטה של קבורה רוויה צפופה, דהיינו - קבורה הבנויה בצפיפות של לפחות 1500 יחידות קברים לדונם. אולם, אחד התנאים לקבלת התוספת היא שהחברה קדישא מחויבת לקבור אך ורק ב'קבורה רוויה', ובמקרה שהמשפחה תדרוש ותתעקש שיקברו את הנפטר דווקא ב'קבורת שדה', החברה לא תאפשר להם את הקבורה אלא אך ורק בחלקות חריגות. בנוסף לזאת, אותן חברות קדישא צריכות להתחייב שלפחות 75% מכלל יחידות הקבורה הנבנים על ידיהם, יהיו בנויים בצורה של קבורה רוויה צפופה, דהיינו בצפיפות הנזכרת של 1500 יחידות קברים לדונם.⁴ הקבורה בשיטה זו לא תהיה באופן של קבורת שדה או זוגית. חשוב להדגיש, כי גם ה-25% הנוספים אינם יכולים להיות כולם בשיטה של קבורת שדה, וזאת מאחר וע"פ התנאים הנזכרים חלקות השדה חייבות להיות רק בחלקות חריגות, ובהתחשב בכך שע"פ החוק (תקנות הביטוח הלאומי) אי אפשר לקבוע חלקות חריגות יותר מ-10% מכלל הקברים הפנויים. הוי אומר שחברה קדישא שמעוניינת בתוספת ההטבה של 2000 ₪ לקבר, צריכה להתחייב לכך שרק 10% (!) מכלל הנפטרים יקברו בשיטת קבורת השדה, וגם זה רק בחלקות חריגות!! החלטה זו קבלה תוקף של החלטת ממשלה⁴, ופירושו של דבר שהמדינה רוצה לעודד את ה'קבורה הרוויה' ולצורך כך היא נותנת לחברות קדישא תמריצים מיוחדים בעד ביצוע קבורה רוויה, ובנוסף לזאת היא

¹ סעיפים 266-268 לחוק הביטוח הלאומי תשנ"ה-1995, וסעיפים 2-3 לתקנות הביטוח הלאומי (דמי קבורה) תשל"ו-1976.

² חלקת קבורה יכולה להיחשב כ'בית עלמין סגור' או כ'חלקת חריגה' רק אם הביטוח הלאומי אישר לחברה קדישא לקבוע את החלקה האמורה כסגורה או כחריגה, ורק אם הדבר מופיע בהסכם שנחתם בין החברה קדישא לבין הביטוח הלאומי. במקרים של ביצוע קבורה בחלקה סגורה או חריגה, התשלום הנגבה מאת המשפחה יכול להגיע לעשרות אלפי שקלים!!

³ החלטה זו באה בנוסף להחלטת ממשלה קודמת (החלטה מס' 2511 קבר/9), שקבעה כי בכל בנייה או הרחבה של בתי עלמין בארץ, יש להקצות 50% מיחידות הקברים לקבורה רוויה. להחלטות ממשלה ראה: <http://www.pmo.gov.il/PMO/Secretarial/Decisions>

⁴ החלטה מס' 4499 קבר/16, וראה גם את החלטה מס' 2217 קבר/9 המאריכה את תוקף ההחלטה הנ"ל.

דורשת מהחברות שאת 'קבורת השדה' יבצעו אך ורק בחלקות חריגות, דהיינו רק בחלקות שבהם נהוג לגבות מהמשפחה עשרות אלפי שקלים תמורת הקבורה.

המסקנה המתקבלת – [1] גם אם יוחלט בחברות הקדישא (המקבלות את התוספת הנ"ל) להקצות ולפתח את כל החלקות החריגות עבור קבורת שדה, עדיין קבורת השדה תהיה רק 10% מכלל חלקות הקבורה! [2] משפחה שתצצה לקבור את יקירם המנוח בקבורת שדה, לא תהיה זכאית למימון מלא של הקבר מאת הביטוח הלאומי, ותאלץ לשלם במיטב כספה בעד חלקת הקבר (שתאפשר רק בחלקה חריגה).

(ג) מינהל מקרקעי ישראל:

ע"פ הודעת הדוברות של מינהל מקרקעי ישראל¹, המינהל ערך סקר לאיתור שטח לבית עלמין אחד גדול או שניים, וזאת במטרה לבחון את האפשרות שכל בתי העלמין בארץ יעברו למתכונת של קבורה רוויה, ורק בית עלמין אחד או שניים ישמשו לקבורת שדה ארצית².

(ד) הוועדה המחוזית לתכנון ובניה מחוז ירושלים:

בחודש סבט תשע"ב נכנסה לתוקף תכנית חדשה (תב"ע 10217) שאושרה בוועדה המחוזית לתכנון ובניה - מחוז ירושלים (שע"י משרד הפנים), ולפיה **חל איסור מוחלט לפתח 'קבורת שדה' בהר המנוחות**³!

(ה) תיקון 18 לחוק שירותי הדת היהודיים:

בתאריך ח' סיון תשע"ב התקבל במליאת הכנסת תיקון 18 לחוק שירותי הדת היהודיים, ולפיו נקבע מחירון מיוחד לרכישת חלקות קבורה בבית העלמין 'ברקת' (שלפי התכנון מיועד לשמש את תושבי המרכז⁴). אחת המטרות שלשמן נועד התיקון, היא לקבוע מצב בו מי שירצה לקבור את מתו בקבורת שדה יאלץ לשלם במיטב כספו, ולא יוכל להסתמך על דמי הקבורה הניתנים מאת הביטוח הלאומי⁵.

(ו) מדיניות כללית:

לפי עדויות של בכירים בחברות הקדישא השונות, כבר כיום קיימת מדיניות מאוד קשוחה בכל הקשור להקצאת חלקות לקבורת שדה, כאשר בעקבות כך נוצר קושי עצום בהשגת שטחים חדשים לצורך פיתוח חלקות קבורה חדשות שאינם בנויים בשיטת הקבורה הרוויה.

המטרה המוצהרת של הרפורמה במערך הקבורה:

יוזמי ומבצעי המהפכה מסבירים שוב ושוב בוועדות השונות בכנסת ובהזדמנויות נוספות (קמפיין הקבורה הרוויה, ביקורים מתוקשרים בבתי עלמין וכדומה), כי המטרה היא לגרום מצב בו לא תהיה קיימת אלטרנטיבה אחרת, על מנת שהציבור יעכל שזו האפשרות היחידה שעומדת בפניו, וכך תוחדר ותוטמע שיטת הקבורה הרוויה. ונצטט מהפרוטוקולים: **אני מאמין שאם לא תהיה אלטרנטיבה בסוף יאלצו ויקברו בקבורה רוויה. אני מעודד קבורה רוויה, ציטוט נוסף: ומי שרוצה להיקבר בקבורה (שדה), שיתכבד וישלם, כמו כל שירות אחר שהוא מקבל.**

נציין עוד כי אחד מחברי הכנסת שנכחו בישיבת הוועדה לענייני ביקורת כבר הלך צעד אחד קדימה, והעלה בשאלתו הצעה מקוממת: **הצעת חוק שבישראל תהיה קבורה רוויה נקודה. להעביר הצעת חוק כמו שבהודו יש חוק ששורפים את המת.** (המילים המודגשות הם ציטוט מדויק מדבריו, כפי שמופיע בפרוטוקול!). בתשובה להצעה זו הוסבר ע"י אחד משרי הממשלה (הקשורים למערכת הקבורה), כי היות וזה 'תהליך', והנושא עדיין לא

¹ ראה: http://www.mmi.gov.il/HodaotmmilInt/show_h.asp?key=567&CodeMaarecet=1

² לצורך קידום הקבורה הרוויה הציגו באתר מנהל מקרקעי ישראל תמונה של קבורה בקומות (כוכים) מבית הקברות בולנסיה-ספרד. (ראה: <http://www.mmi.gov.il/Osh/Aspx/DownloadTofes.aspx?Maarechet=71&TofesId=34&UserId=-1&RO=true>) אולם לאחר שמעיינים בתמונה רואים בבירור שמדובר בקבורה נוצרית וזאת לפי צורות הישתי וערב הנמצאים ע"ג המצבות...

³ נציין, כי לפי חוות דעתם של כמה משפטנים מומחים, התכנית אינה חוקית, הואיל ובפרסומה נפלו פגמים מהותיים. לטענתם פרסום התכנית נעשה באופן בלתי חוקי בעליל, כאשר בהודעת פרסום ההפקדה של התכנית (בסעיף 3 של עיקרי הוראות התכנית) נכתב כך: **"התרת הקמת קברים בשיטות קבורה שונות לבנות קבורה בקומות, קבורה בשטחים מקורים, קבורה רמה וקבורת שדה"**. לא רק שהפרסום לא כלל את עיקרי הוראות התכנית האוסרים פיתוח 'קבורת שדה', ואת פירוט ההבדלים בין המצב הקיים למצב המוצע (כפי שהחוק מחייב לפרט), אלא שהפרסום גם יצר 'מצג שוא' הנחזה כאילו התכנית באה להתיר הקמת 'קבורת שדה', וזאת בעוד שהאמת הפוכה לגמרי - התכנית אוסרת פיתוח 'קבורת שדה' מכל וכל. בנוסף לזאת נטען, כי התכנית מנוגדת להוראות מפורשות בתמ"א 19.

⁴ כחלק מהרפורמה, בית עלמין זה מתוכנן להיות מופעל - באופן תקדימי - במודל עסקי לשם מטרות רווח, וזאת בשונה מהמצב הקיים כיום בהם כל חברות הקדישא הינן מוסדות ללא כוונות רווח (מלכ"ר). כמובן ששינוי זה הוא נושא טעון בפני עצמו.

⁵ התיקון לחוק הינו בעצם ביצוע חלקי של החלטות ממשלה (מס' 3986 ו-3993) שהמליצו לבצע שינויים בחוק שירותי הדת היהודיים ובתקנות הביטוח הלאומי (דמי קבורה) על מנת לגרום לשינוי יסודי במערך הקבורה. לפי החלטת הממשלה המקורית יש ליצור מדיניות חדשה לפיה יהיה ניתן לגבות כסף בכל מקרה של קבורת שדה (אפי' בעד קבורת נפטר שלא רכש מחיים), כאשר היעד הוא לקבוע כי מדיניות זו תחול בכל בתי העלמין בארץ וגם כאשר הקבורה מבוצעת שלא בחלקה חריגה או סגורה. וממחשבה למעשה: לפי ההבהרות שניתנו בישיבת ועדת הפנים (מתאריך 23.05.2012), הקבורה בבית העלמין 'ברקת' תינתן בחינם אך ורק למי שישכים לקבורת סנהדרין!

חלחל לחברה הישראלית לכן זה לא מעשי לחוקק חוק. כמו כן הוסבר, כי בכדי לשמר את עתודות הקרקע מובילים קמפיין הסברה, ע"מ לגרום שלא תהיה אלטרנטיבה אחרת, וממילא יאלצו לקבור בקבורה הרוויה. בישיבה נוספת שהתקיימה ע"י ועדת הפנים והגנת הסביבה, הבהיר אחד מבכירי המשרד לשירותי דת כי כרגע בירושלים וב'ירקון' מתאפשרת 'קבורת שדה' אך ורק ב'חלקות חריגות', ואף הוסיף והכריז בחגיגות כי אם היה ביכולתו היה אוסר לבצע קבורת שדה גם בחלקות החריגות!!

חשוב לציין נקודה נוספת וחשובה: לפי ההצהרות שניתנו על ידי כמה גורמים רלוונטיים, קיים שיקול נוסף העומד מאחורי המדיניות של גביית תשלום בעד ביצוע קבורה בחלקת שדה, וזאת במטרה ליצור מימון לבניית הקבורה הרוויה, ע"י ניצול הביקוש הקיים בקרב ציבור שומרי המסורת, המעדיף מטעמי דת ומצפון את קבורת השדה.

האם הרפורמה במערך הקבורה ניתנת ליישום מבחינה הלכתית?

כפי שהתבאר בחלק א' בהרחבה, מועצת הרבנות הראשית התירה את הקבורה הרוויה באופנים מסויימים ובתנאים נלווים. אין ספק שככל שהמדינה הייתה מבצעת את הוראות הרבנות ככתבם וכלשונם, הדבר היה מביא לחסכון גדול במשאבי הקרקע, ולניצול מושכל של עתודות הקבורה הקיימות בארץ. אולם למרבה הצער הרפורמה הנוכחית המיושמת בימים אלו מכניסה נהלים חדשים שמעצם טבעם עלולים לבא על חשבון שמירת ההלכה. כך למשל, בניית מבנה כוכים בסדר גודל של 1500 קברים לדונם, ללא שימת לב מיוחדת לפרטי ההלכה ולהוראות הרבנות, עלולה להבנות שלא בתוך גבעת עפר ואפי' לא על גבי צלע ההר. המציאות מוכיחה כי חלק מהאדריכלים המתכננים את חלקות הקבורה החדשות, קבעו את המיקום ואת אופן הבנייה באופן בו מתקבל לבסוף מבנה קבורה שניצב בפני עצמו, ואינו נראה כלל - ואפי' לא מזכיר - 'מערת קבורה'. חשש זה קיים במיוחד בשטחים המישוריים, בהם יותר קשה ליצור מבנה בעל מראה של גבעת עפר, אולם למרבה הצער החשש מתממש גם בבתי העלמין הנמצאים באזורים ההרריים (כדוגמת איזור ירושלים). נציין כי לפי הוראותיו של הרב ישראלי, עם קצת השקעה ניתן היה לבצע פתרונות מעשיים ויעילים העומדים בתנאים ובהוראות החד משמעיים שהציבה מועצת הרבנות בשנת תשמ"ז. לא ברור מה האינטרס העומד מאחורי ההחלטה להחליף את המתווה שהוגש בזמנו לחברי הוועדה (שכבר קיבל את האישור של חברי מועצת הרבנות), בצורת הבינוי המבוצעת כיום בחלק מבתי העלמין, אשר מפרה את הוראות מועצת הרבנות בכמה וכמה צורות, כפי שיפורט בפסקה הבאה.

האם הקבורה כיום מתבצעת ע"פ פסיקת מועצת הרבנות?

לאחר בדיקה שערכנו בכמה בתי עלמין, התברר למרבה הצער, שכבר כיום (עוד לפני שיצאו לפועל כל התכניות הארציות של הקבורה הרוויה), לא כל תכניות הבניה של הקבורה הרוויה עומדות בכללים שנקבעו ע"י מועצת הרבנות הראשית, ופעמים שהתכניות אף סותרות בעליל את אותן החלטות¹. כך לדוגמא ישנם בתי עלמין בארץ בהם מתבצעת 'קבורת סנהדרין'² במבני כוכים שנבנו מעל פני האדמה, שלא בתוך גבעת עפר, ואפי' לא על גבי צלע ההר (כמופיע בתכנית הנוספת שהוצעה ע"י האדריכלים). אין ספק שביצוע קבורה בצורה כזו, היא בניגוד להכרעתם ולהוראתם המפורשת של חברי מועצת הרבנות משנת תשמ"ז!

כיום הקבורה בכוכים מצויה גם בבנייני קבורה ענקיים שנבנו במיוחד לצורך זה, וגם במבנים קטנים יותר אשר הינם בעצם ארונות קבורה מבטון (הנראים כעין אמבטיות בטון) שהונחו זה לצד זה וזה על גבי זה, באופן שכל ארון מכסה את הארון שתחתיו (הכנסת הנפטר מתבצעת דרך פתח הקיים בצידי הארון). לאחר הנחתם וסידורם של כל ארונות הקבורה מצפים את המבנה באבן ציפוי יפה ומשווים לו מראה של בניין עם פתחי כוכים³. יש חברות שמקפידים לעשות בדפנות הארונות חורים⁴ וזאת בכדי לחבר לקרקע עולם את העפר שמוצע תחת הנפטר (על רצפת הכוך), ע"י מרזבים הממולאים בעפר (כעין 'השקה' של מקוה). אולם הם לא מקפידים לכסות

¹ יש לציין שכיום הקבורה בארץ מתבצעת ע"י חברות לענייני קבורה (חברות קדישא) וע"י תאגידים לענייני קבורה. לא נכנסנו לחילוקים שביניהם, ולענייננו נגדיר את כולם כ'חברות'.

² נראה כי הכינוי 'קבורת סנהדרין' בא ליצור את הרושם כאילו הקבורה בשיטה זו - לכל סוגיה וצורתה - הינה קבורה מסורתית אשר הייתה מקובלת ומוסכמת על כולם במשך כל הדורות. אולם יש לזכור שבימי התנאים קברו ב'כוכים' בתוך מערות קבורה שנחפרו מתחת לפני הקרקע, ואילו ה'כוכים' המצויים כיום בנויים ברוב המקרים מעל פני הקרקע.

כיצא בזה נראה, כי הכינוי 'מכפלה' נועד לנסות ליצור רושם רצוי וחובי, ע"י יצירת אסוציאציה לקברי האבות במערת המכפלה. (ראה בספר הזהר ח"ג דף קסד ע"א, כיצד באמת נקברו אבותינו הקדושים במערת המכפלה).

³ ראה בשולחן ערוך יורה דעה סי' שס"ב סעיף א' מה דין קבורה בארון שהונח מעל גבי האדמה ולא הוכנס לתוכה.

⁴ עיין היטב בש"ך יו"ד שס"ב ס"ק א' דמוכח להדיא מתוך דבריו דאע"פ שיש חורים בארון הקבורה, כאשר הארון מונח מעל פני הקרקע, אין זה קבורה! וע"ע בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג קמ"ב) שמעל פני הקרקע לא הוי קבורה אפי' בארון באדמה ואפי' בגל שברי חרסית. ויש לדון במבני הקבורה העשויים מארונות שהונחו זה ליד זה וזה ע"ג זה, האם ניתן לומר שפקע ליה דין ארון המונח ע"ג קרקע. ואכמ"ל.

את המבנה בעפר בכדי לגרום לכך שייחשב כמערת קבורה או שיראה לכל הפחות כעין 'גבעת עפר', ואפי' לא מקפידים לדאוג לכך שהמבנה יהיה בסמוך לצלע ההר!

פעמים אף שמבנים אלו נראים ממש כאנדרטאות קבורה¹ הבנויים לגובה, ובתוכם כ-12 קומות של כוכים זה ע"ג זה, מעל פני הקרקע. למותר לציין כי מבנים אלו אינם מכוסים בעפר כפי שדרש הרב שפירא בישיבת המועצה, ואינם נראים כמערת קבורה כפי שדרש הרב ישראל, ויש מקומות שהמבנים גם לא עונים על דרישות נוספות אותם דרשו חברי המועצה שהוזכרו לעיל.

ישנם גם מקומות רבים בהם סגירת פתחי הכוכים (לאחר הכנסת הנפטר) מתבצעת ע"י הדבקה של פלטת אבן בלבד, וזאת בניגוד גמור להוראה המפורשת של מועצת הרבנות, לפיה צריך גם לסתום את פתח הכוך באמצעות שקי עפר בעומק 60 ס"מ.

בנוסף לזאת, כפי שפורט למעלה בהרחבה, הרבנות הראשית ראתה צורך בסיסי להתנות את ההיתר ההלכתי של ביצוע הקבורה הרוויה ב'הסכמת המשפחה'. דרישה זאת באה לנוכח העובדה שהרבנות ראתה צורך להשאיר בידי המשפחה את הבחירה האם לסמוך על ה'היתר ההלכתי', וזאת בהתחשב בכך שגם לאחר ה'היתר' עדיין יותר קל מכמה בחינות הלכתיות (שאין כאן המקום לפרט) לבצע את הקבורה ב'קבורת שדה'. לצערנו, במציאות הקיימת כיום, התנאי הבסיסי של 'הסכמת המשפחה' אותו דרשו חברי מועצת הרבנות, כמעט נשכח לגמרי!

נקודה נוספת: במקומות רבים בארץ מבצעים את הקבורה בשיטת 'קבורת רמה', וכבר התייחסנו לעיל לדעתם ולהתייחסותם של חברי מועצת הרבנות לצורת קבורה זו (ראה חלק א' בפסקה ו' ובפסקה י' – מסקנות).

המצב החמור והשעורייני שנוצר בעקבות הרפורמה החדשה:

כיום, לנוכח המצב שנוצר בעקבות דרישות הרשויות, בהרבה בתי עלמין בארץ אין אפשרות כלל לקבל קבורת שדה, וגם במקומות בהם יש חלקות פנויות של קבורת שדה, הנוהל המצוי (בו נוקטים הגורמים הרלוונטיים) הוא לאפשר כברירת המחדל רק את שיטת הקבורה הרוויה, וקבורת שדה מתבצעת רק תמורת תשלום מלא.

המצב שנוצר הינו חמור ושעורייני, זאת מאחר ואדם הרוצה לקבור את יקירו על פי ההלכה היהודית, ובהתאם להחלטת מועצת הרבנות הראשית לישראל (תשמ"ז), מוצא את עצמו מול שוקת שבורה, כאשר במקרה הטוב ניתנת לו האפשרות לשלם טבין ותקילין² בעד ביצוע קבורה כהלכה, ובמקרים יותר חמורים הוא אפילו אינו יכול לקבל את מבוקשו גם בעד תמורת תשלום כסף רב³.

מצב זה הינו אבסורדי לחלוטין, לפיו אזרח מדינת ישראל שכל ימיו הפריש מכספו ושלם דמי ביטוח למוסד לביטוח לאומי, לא זוכה בערוב ימיו לקבל את הזכות האלמנטארית המגיעה לו – להקבר על פי דתו ואמונתו⁴.

למותר לציין כי המדיניות החדשה והתמריצים שמעניקה המדינה לחברות הקדישא, עלולים ליצור מצב שבו בכל הארץ לא יפותחו חלקות קבורה בשיטת קבורת שדה, והקבורה בשיטה זו לא תתאפשר כלל !!

ניצול מצוקת הציבור (המבקש קבורת שדה) לצורך מימון הקבורה הרוויה:

כפי שהוזכר לעיל, חלק מהמערכת החדשה של הקבורה בישראל נועדה לנצל את הביקוש הקיים (בקרב שומרי המסורת) לקבורת שדה, על מנת ליצור מימון לקבורה הרוויה. מדיניות זו היא בגדר 'רצחת לא קברת וגם ירשת!' רבים קבלו על התנהלות זו ולטענתם משתמשים ומנצלים בצורה צינית את מצוקתם של האזרחים אשר ע"פ

¹ ראה לעיל עמ' 11 דבריו המפורשים של הרב שפירא נגד קבורה באנדרטאות ומבני קבורה לגובה.

² המחיר הנדרש כיום מגיע כבר לעשרות אלפי ש"ח, וזאת אפילו לתושבים מקומיים!

³ כתוצאה מכך נוצר מצב בירושלים בו משפחות רבות (המקפידות על מסורת קבורת השדה) נאלצות להלין את מותיהם, ופעמים אף נאלצות להכניע ולקבור את מותיהם ב'קבורה רוויה' שלא לפי השקפת עולמם (אל תדון את האדם שלא מגיע למקומו, במיוחד לא בשעה שמתו מוטל לפניו!). כרגע המצב הולך ומחמיר מיום ליום, כאשר הרבה חברות נאלצות להשיב את פני הפונים אליהם ריקם.

אחד הסיפורים שהגיעו לידינו עוסק בהלווייתם המזעזעת והמצמררת של חמשת הנרצחים לבית משפחת פוגל הי"ד (מהיישוב איתמר), ולפיו ה'לוויה' נאלצה להיעצר בעיצומה למשך כשעתיים (!) מאחר וגילו באמצע ה'לוויה' כי הח"ק מתכוונת לקבור את הנרצחים בתוך כוכים. לאחר שהח"ק טענו שאין להם אפשרות לקבור בצורה אחרת, ולאחר שמספר אחמ"ים הרימו טלפונים לכאן ולכאן, הוחלפה הח"ק בעיצומה של ה'לוויה' וכך זכו ההרוגים להיקבר ב'קבורת שדה'.

⁴ נציין כי חברות הקדישא כפופות ומחויבות חוקית להוראות הרבנות הראשית לישראל ו/או הרבנות המקומית [ראה תקנה 4(ב) לתקנות שירותי הדת היהודיים (חברות לעניני קבורה), תשכ"ז-1966, וראה תנאי רשיון בחוזרי מנכ"ל המשרד לשירותי דת סעיף 694 וסעיף 778], אולם למרות זאת הקבורה ע"פ הוראות הרבנות (תשמ"ז) הולכת ונעלמת!!

נציין עוד כי על פי חוות דעת משפטית, המדיניות החדשה בעייתית גם מבחינת עיקרון השוויון כאשר ישנם אזרחים שיזכו לקבל קבורה חינוכית ע"פ דתם ואמונתם, בעוד שאזרחים אחרים לא יזכו לקבל את הזכות הבסיסית של כל אדם להקבר ע"פ בבדו אמונתו וחירותו.

שיטת רבותיהם זקוקים לקבורה בחלקת שדה, לצורך מינוף האינטרסים של הקבורה הרוויה. לא רק שלא מספקים לאזרחים את הצרכים הבסיסיים והמינימאליים שכל מדינה מתוקנת נותנת לאזרחיה, אלא גם מנסים לסחוט מאותם אזרחים את מימון הבנייה הרוויה, תוך ניצול לרעה של דתם אמונתם ומצפונם של אותם אזרחים תמימים, אשר שילמו כל ימי חייהם לביטוח הלאומי בדיוק כמו כל האנשים האחרים.

למותר לציין כי גם לולי ההיבט ההלכתי, לא יתכן שהמדינה המתיימרת להיות דמוקרטית ושוויונית תנצל את המצפון של חלק מאזרחיה ע"מ לממן את ההוצאות שהיא רוצה להתחמק מהם. (כיום המציאות שגם אצל הרבה חילונים לא מסכימים להקבר בשונה מהצורה ש'סבא' נקבר, ורוצים לקבור את 'אבא' כמו שהוא קבר את 'אמא').

חשוב להדגיש ולציין דבר נוסף: יש מי שמנסה למשוך את דעת הקהל בתעמולה ובהסברה כי היות והבנייה הרוויה עולה למדינה פי כמה וכמה, הנסיבות מאלצים ומחייבים למצוא דרכים למימון בניית הקבורה הרוויה.

אולם ראשית יש לזכור, כי גם אם העובדות היו נכונות, הרי מדובר בהוצאה חד פעמית עבור תשתיות קבורה למשך 50 שנה, וביחס להוצאות שמדינה מוציאה עבור תשתיות, מדובר בהוצאה מזערית בתכלית!!¹

שנית: כאשר בוחנים היטב את המסמכים מגלים כי ההפך הוא הנכון, המדינה רק מרוויחה מהקבורה הרוויה!!

ונסביר את דברינו: לפי החוק שהיה קיים עד היום במדינת ישראל וקיים בכל מדינה מתוקנת, שירותי הקבורה על כל הכרוך בהם ממומנים ע"י המדינה כחלק מסל צרכים בסיסיים שאדם נזקק להם בשעת מצוקה ולעת פקודה. בדיוק כמו שהביטוח הלאומי/הקופות חולים ממנים לאדם הנצרך לשירותי סיעוד את צרכיו, כך המדינה צריכה לממן את דמי הקבורה. כשם שלא יעלה על הדעת שאזרח ששילם כל ימיו ביטוח בריאות וכדומה יצטרך לממן לעצמו את השהות בבית חולים, כך לא יעלה על הדעת שהמדינה תפסיק את מימון תשלומי הקבורה.

והנה באה המדינה ומחליטה לחסוך במשאבי הקרקע ולצורך כך היא מבצעת שינוי מדיניות במערך הקבורה. אין ספק שמנקודת המבט של חברות הקדישא, ודאי שהקבורה הרוויה יקרה להם פי כמה, אולם יש לזכור שהחברות לא משקללות בחישוביהן את רכיב עלויות הקרקע (היות ואת הקצאת הקרקע הן ממילא מקבלות בחינם), וממילא התוצאה שמתקבלת אצלם היא שהבנייה עצמה יותר יקרה.

אולם אסור לשכוח שהמדינה עצמה מרוויחה הון עתק בעקבות המדיניות החדשה! חשוב לזכור שלמדינה נוצר רווח עצום של קרקעות (שהיו אמורים להיות מיועדים לבתי עלמין) שבעקבות המדיניות החדשה הן יופשרו עבור בנייה של מבני מגורים וכדומה. הוי אומר שבמקום שמנהל מקרעי ישראל יקצה את השטח לקבורה, הוא מוציא מכרו ומקבל על השטח עשרות אלפי אחוזים יותר. ברור שרווח זה מכסה פי כמה וכמה את ההפרש הקיים בין פיתוח חלקה רוויה לפיתוח חלקת שדה!²

לנוכח האמור לעיל מתבקשת בבירור המסקנה הבאה: אין למדינה שום סיבה מוצדקת להפסיק את מימון דמי הקבורה לאזרחיה. הטענה שהבנייה הרוויה יקרה היא פשוט הטעיה של הציבור, מכיוון ששיטת הקבורה הרוויה רק גורמת למדינה להרוויח. במקום שהמדינה תממן את הבנייה הרוויה בכסף שהיא גורפת על הקרקעות המופשרות לבנייה, היא מנסה להתנער מחובתה הבסיסית, ולהטיל את דמי הקבורה ואת עלויות הבנייה הרוויה על כתפי הציבור הנשמע להוראות מועצת הרבנות.³

האם הפתרון שמוצע ע"י המשרד לשירותי דת הינו פתרון מעשי?

כפי שהוזכר לעיל המשרד לשירותי דת יצא בקמפיין (שהופק ע"י לשכת הפרסום הממשלתית) על מנת להחדיר לתודעת הציבור את הקבורה הרוויה. במסיבת עיתונאים שהתקיימה לרגל השקת הקמפיין, נשאלה השאלה כיצד יתכן שלא מתחשבים באותם האזרחים המעוניינים דווקא בקבורת שדה ע"פ דתם ואמונתם?⁴

¹ ההוצאות השוטפות של מדינת ישראל עבור בניית מבנים וסלילת כבישים, גדולות פי כמה מהוצאה זו - לאחר שנחלק אותה ל-50 שנה. חשוב לזכור שתקציבים המיועדים לבניית ואחזקת תשתיות בסדר גודל ארצי, מסתכמים לרוב בסכומים הרבה יותר גדולים. רק לאחרונה התפרסם שעיריית ירושלים מקיימת מבצע ריבוד כבישים שעלותו 30 מיליון ₪. יש לזכור שסכום זה מתייחס להוצאה של עיר אחת בארץ, ותחזוקת כבישים זו הוצאה שאמורה לחזור על עצמה כמה וכמה פעמים במשך 50 שנה, ואילו תשתיות מבני קבורה זו הוצאה כלל ארצית המבוקשת באופן חד פעמי לחלוטין.

² למעשה, טענה זו נטענה בוועדת הפנים של הכנסת שהתקיימה ב-20.02.2012 ע"י היועמ"ש תומר רוזנר (ונרמזה ע"י מר יורם עבודי נציג ממי"י). למרבה הצער, המדינה ממשיכה בעמדתה ובמדיניותה שצריך לגבות כסף למימון הבנייה הרוויה למרות הטענות האמורות.

³ על מנת להוכיח את צדקת דברינו כי המדינה מרוויחה מהבנייה הרוויה, נוסף ונציין כי במסמך שנכתב ע"י מר יורם עבודי - האגף לתכנון ופיתוח מנהל מקרקעי ישראל - נאמר במפורש כי אחת היתרונות במעבר לקבורה הרוויה היא עלויותיה הנמוכות ביחס לקבורת שדה! (ראה: <http://www.mmi.gov.il/Osh/Aspx/DownloadTofes.aspx?Maarechet=71&TofesId=33&UserId=-1&RO=true>) המסמך הנ"ל מבהיר מפורשות כי בהתחשב בעלויות הקרקע הפיתוח והקבורה הרי שהקבורה הרוויה זולה מקבורת השדה !!

⁴ אחת הטענות נגד הרפורמה הייתה בעקבות פסק ההלכה שפורסם ע"י רבני בד"ץ העדה החרדית האוסר את הקבורה בקומות מכל וכל.

בתשובה הבהיר אחד מבכירי המשרד כי על מנת לתת פתרון לבעייה, נעשים מאמצים לאיתור שטח בנגב, לשם יופנו כל אותם אזרחים המעוניינים דווקא בקבורת שדה. הצהרה זו חזרה על עצמה גם בישיבת ועדת הפנים שהתקיימה בתאריך 20.02.2012¹, וגם במסיבת עיתונאים שהתקיימה בבית העלמין ירקון, שם הובהר מפרשות כי מי שיתעקש ויעדיף דווקא קבורת שדה יאלץ לעשות זאת רחוק ממקום מגוריו ותמורת תשלום של הרבה כסף.

לצערינו, מהבדיקה שערכנו מתברר כי מלבד חוסר הצדק שהוזכר לעיל, הפתרון המוצע אינו מעשי מבחינה טכנית. ראשית, קשה מאוד למשפחה להתמודד עם נסיעה בין עירונית בשעת צער ולחץ (ובמיוחד כשמדובר בנסיעה לנגב). שנית, נתאר לעצמינו כיצד נראית משפחה כאשר נפטר לה מנוח ביום שישי בשעה 12.00 והיא צריכה לארגן נסיעה של כל המשפחה הלוך-חזור לנגב, ולהספיק להתיישב 'שבעה' לפני שבת.

שלישית, אין ספק שאתר הקבורה יהיה מקום בודד באמצע המדבר ('איזור מבוזבז') שיקשה על בן המשפחה להגיע למקום נידח שבלאו הכי הוא מפחיד מטבעו, ובמיוחד כאשר ירצה לפקוד את המנוח ביחידות.

רביעית, יתכן מאוד שבשביל לפקוד את בית העלמין יצטרכו אבטחה מפני בדואים ומפני מעשים פליליים נוספים. חמישית, סביר להניח שמיד לאחר שיתחילו לקבור בנגב הציבור יתעשת ויקים מחאה חברתית לביטול המצב, כאשר עובדה זו עלולה לגרום לכך שהנפטרים הראשונים שיקברו בנגב יישארו שם לבדם.

שישית, ההצעה איננה חוקית בהיותה מנוגדת לתכנית המתאר הארצית לבתי עלמין² (תמ"א 19), הקובעת כי כל בית עלמין חייב לתת מענה לכלל האוכלוסייה שהוא נועד לשרת. מסתבר שהסיבה לכך נובעת מהשיקולים הני"ל.

❖ לסיכום (חלק ב'): (מסקנות חלק א' ראה בעמ' 13)

- 1) ישנם מקומות רבים בארץ שהחלו לבצע את הרפורמה בענייני הקבורה, והקבורה לא מתבצעת בהתאם להנחיות מועצת הרבנות משנת תשמ"ז. וישנם אף מקומות שבנויים בניגוד גמור להוראות ולפסקי ההלכה של חברי מועצת הרבנות, אשר הביעו את דעתם בישיבות המועצה ובמאמרים ההלכתיים שפורסמו!
- 2) הרשויות עושות שימוש ציני בהכרעת מועצת הרבנות משנת תשמ"ז, ומשתמשות בה בכדי להחזיר את כלל שיטות הקבורה הרוויה, וזאת למרות שההיתר של המועצה התייחס אך ורק לקבורה בצורה מסוימת אשר נתפסת כהטמנה מתחת לפני הקרקע (גבעת עפר), וגם זאת רק בתנאים נוספים שנלוו להיתר.³
- 3) מטבע הדברים, ההנחיות והנהלים החדשים שדורשות הרשויות, יש בהם בכדי לגרום לכך שהקבורה הרוויה לא תתבצע בהתאם להוראות חברי מועצת הרבנות משנת תשמ"ז.
- 4) המדיניות הקיימת כיום והמתוכננת בעתיד (לרבות הפתרונות שהוצעו), אינה מוצדקת אינה שוויונית ואינה חוקית, ופוגעת קשות בציבור הנשמע להחלטת מועצת הרבנות!

¹ באותה ישיבה הוזכרה האפשרות של קבורה תת קרקעית בירושלים, ולאחרונה ממש פורסם בתקשורת כי הנושא מקודם בצורה ממשית ע"י ח"ק קהילת ירושלים. למעשה הרעיון כבר הועלה בשנת תשמ"ז ע"י פרופסור ישראל לין (בשיתוף פרופ' גיורא רוזנהויז והמהנדס אלכסנדר סטויקה) מהמכון הטכנולוגי 'הטכניון' בחיפה. לצורך קידום הנושא נשלחה בקשת סיוע למשרדי הפנים והדתות, ע"מ שישתתפו במימון עריכת מחקר מקיף בעניין ההיתכנות הטכנו-כלכלית של בתי העלמין התת קרקעיים. בשנת תשמ"ט אושרה בקשת הסיוע ואף הוחלט כי את המחקר תלווה ועדת היגוי בריכוז גב' ד. רציבסקי ממנהל התכנון שבמשרד הפנים. לפי המסמכים שברשותנו בחודש אדר תשמ"ח הנושא נשלח לבדיקה הלכתית לחברי הוועדה שדנו בעניין הקבורה בקומות.

² סעיף 3.9 לתמ"א קובע כך: "תכנון של אתרי בתי עלמין חייב להבטיח את צרכי הקבורה של כלל האוכלוסין שהוא נועד לשרת, ולהתחשב בהשתייכותם העדתית-דתית ובדנינים והמינהגים המקובלים עליהם". התמ"א קבלה תוקף ע"י הממשלה.

³ נזכיר, כי גם אם נניח שניתן לקבור בהטמנה במבנה מעל פני הקרקע, עדיין יש לדון במבנה קבורה שעשוי מארונות, ראה עמ' 16 הע' 4.

עם סיום המאמר קשה להתעלם ולא להזכיר את הטענות הקשות שנשמעו בציבור ביחס לפרסום המגמתי שנעשה במסגרת הקמפיין. לטענתם: "הפרסום ניסה להחזיר בכל מחיר את הקבורה הרוויה, וגבל בשקרים שקופים ומגוחכים. נראה כי המטרה 'קידשה' את כל האמצעים, עד כדי כך שלא בחלו אפילו להלך אימים על הציבור באיומי שווא וסרק". ונסה להביא כמה דוגמאות ששמענו:

א] במצגת שהופיעה נאמר כי בקבורת שדה ניתן לקבור עד 270 נפטרים בדונם. עיון קל בדו"ח מבקר המדינה 359 (עמ' 1013) מראה כי הנתונים המפורסמים אינם בהכרח אמת. כך למשל לפי הדו"ח ניתן להגיע בקבורת שדה לצפיפות של עד 325 נפטרים לדונם!

ב] במצגת נאמר כי בממוצע נפטרים במדינה 35000 יהודים בשנה, ולצורך כך הופכים כל שנה 150 דונם אדמה לבתי עלמין. חישוב פשוט של 35,000 (נפטרים בשנה) לחלק ל-270 (יחידות קברים בדונם), מביא אותנו לתוצאה 'קצת' שונה: 130 דונם בלבד ... ! (ואם נחשב לפי הצפיפות המקסימאלית המתאפשרת בקבורת שדה – 325 קברים לדונם – נגיע לתוצאה של 108 דונם בלבד!)

ג] במצגת נאמר כך: "בהתחשב בקצב גידול האוכלוסייה ידרשו עד שנת 2020 מיליון דונם לקבורה" (הסכום האסטרונומי הזה גם הוצג בכיתוב בולט ע"ג המסך, ברקע של קברים). בכלל לא אכפת לנו שהגידול הטבעי של עם ישראל, יגיע עד שנת 2020 ל-270 מיליון (!) אנשים (מליון דונם כפול 270 יחידות קברים לדונם), אבל למה להתחיל כבר מעכשיו לדבר על הקבורה שלהם ... !?

ד] במצגת נאמר כי על מנת לקבור את תושבי ליבת הארץ (גדרה-חדרה-ירושלים) כשני מיליון איש, זקוקים ל-24 בתי עלמין כדוגמת בית העלמין ירקון, שזה אומר פריסה של שטח מיפו בדרום עד נחל ירקון בצפון ומהים עד רמת-גן. במצגת אף המחישו את האיום ע"י הסרטה מעובדת בה רואים את מגדלי עזריאלי, וברקע המגדלים רואים את השטח שלמרגלותיהם עד הים, מכוסה בקברים ובמצבות ...

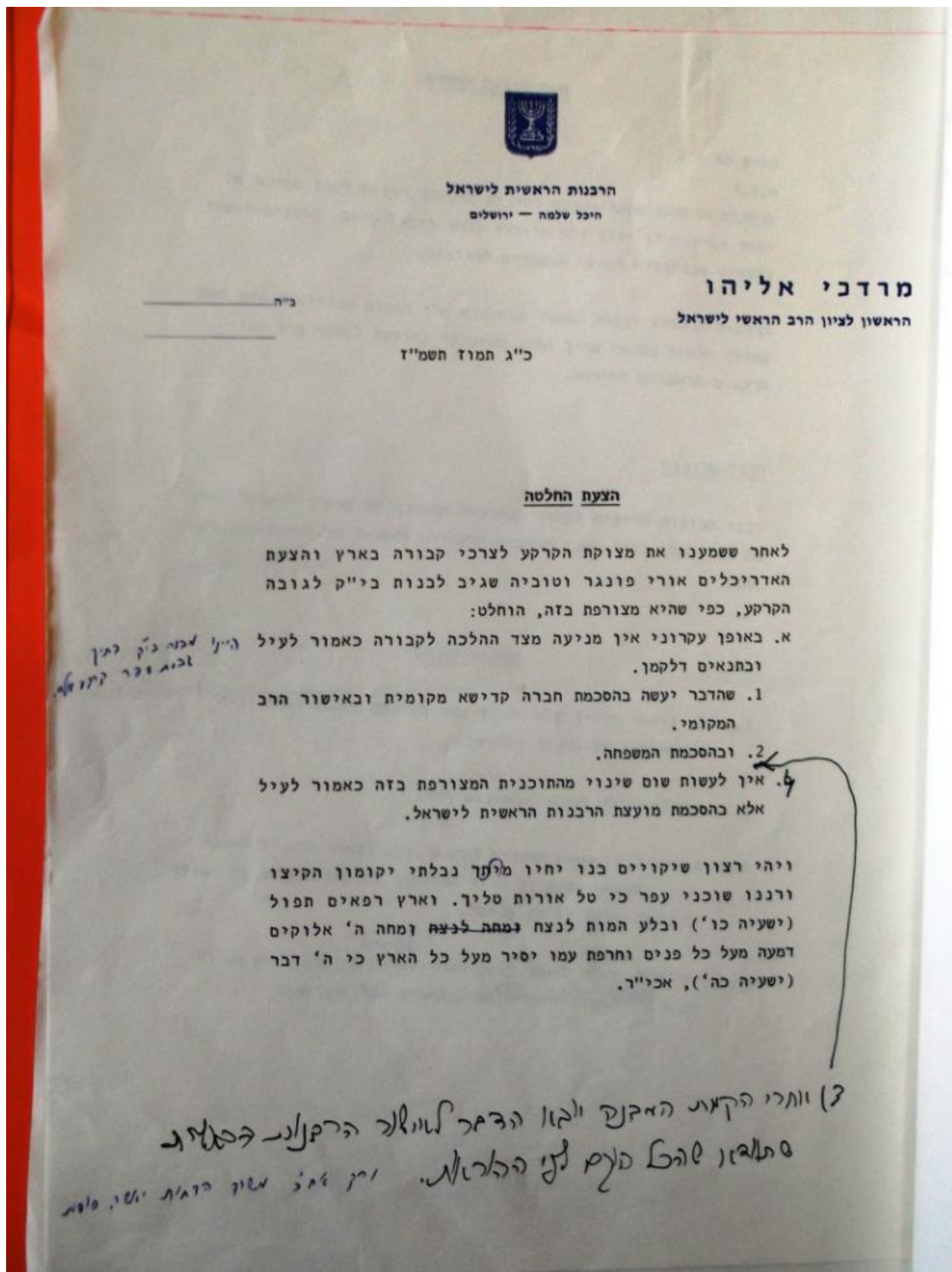
ראשית – גם אם נרצה לקחת בחשבון את צפי התמותה של תושבי ליבת הארץ בחמישים שנה הבאות, לא נתקרב לתוצאה המצמררת של שני מיליון מתים ... שנית – פריסת השטח המוזכרת בקמפיין משתרעת בערך בשטח של 3.8 ק"מ על 6.2 ק"מ, שזה אומר שהשטח כולל בתוכו לפחות 21,600 דונם!! (לפי חישוב יותר מדויק זה עשוי להגיע אפילו ל-23,400 דונם!). גם אם נכפיל את השטח רק ב-270 קברים לדונם, נקבל תוצאה של 5,832,000 קברים (כ-6 מיליון קבר!) – קיבולת גדולה פי שלוש מהקיבולת האמורה במצגת!

חלק ג'

נספחים – מסמכים מכתבים ופרוטוקולים

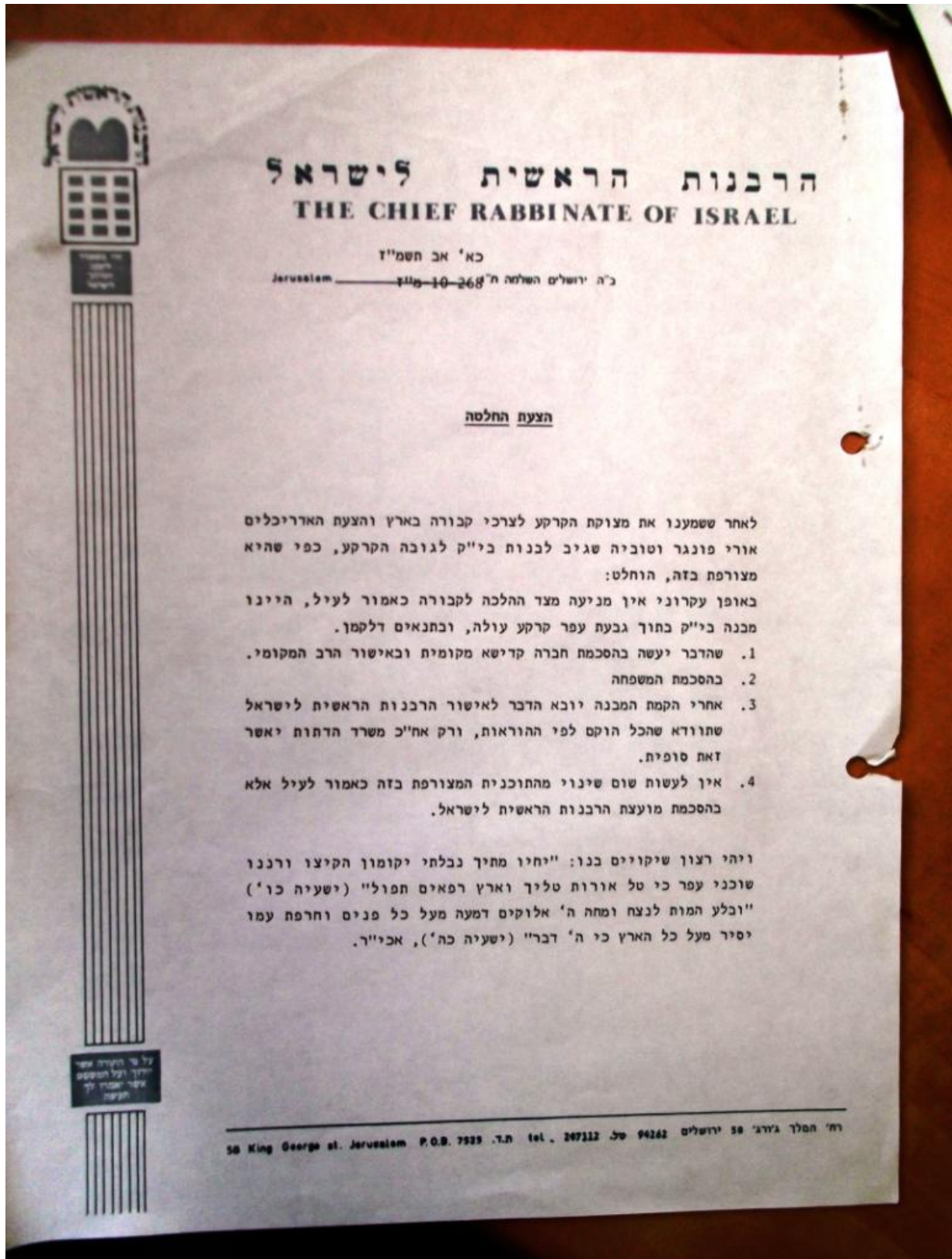
ט טיוטת 'הצעת החלטה' א

'הצעת ההחלטה' שלהלן נכתבה ע"י חברי מועצת הרבנות הראשית, וככל הנראה התיקונים שנכתבו על גבה בכתב יד (עם כחול), הם תיקונים שנכתבו בכתב יד של הרב אליהו זצ"ל.

ה' הצעת החלטה'

'הצעת החלטה' זו היא צילום של הדף המקורי עליו נכתבה ההחלטה הסופית שהתקבלה ע"י חברי מועצת הרבנות הראשית. ההחלטה זו התפרסמה גם בחזור מנכ"ל משרד הדתות (ראה נספח 3), ובנוסף לזאת נשלחה לחברות הקדישא ולאיש ציבור נוספים (ראה נספח 4). בחוברת שיצאה לאור ע"י אחת הח"ק בירושלים מופיע (בחלק הנספחים עמ' 40) מסמך זהה כמעט לחלוטין למסמך שבנספח זה, אלא שבכותרתו כתוב 'החלטה' ולא 'הצעת החלטה'. לעת עתה, לא ידוע לנו מהיכן הם לקחו את המסמך ומניין מקורו.

ח חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות א

חוזר המנכ"ל שבו פורסמה החלטת מועצת הרבנות הראשית משנת תשמ"ז

חוזר המנכ"ל 87/5 – תשרי התשמ"ח (ספטמבר 1987)

8

בהתאם לכך יצאו כל העובדים לחופשה שנתית החל מ-7.10.87 (ערב חג סוכות) עד 15.10.87 ועד בכלל (שמחת תורה) ויחוייבו ב-4 ימי חופשה בלבד במקום 6 ימי חופשה. (על העובד לציין בטופס לחופשה "חופשה שנתית מרוכזת").

בתאריכים הנ"ל תהיינה כל יחידות המשרד סגורות.

סמנכ"ל, או מנהל אגף, הסבור שיש לקבוע תורן ביחידתו לשרות הצבור (רק לפי צורכי העבודה) יבוא בדברים עם יחידת האמרכלות לשם תיאום.

הוראה זו אינה חלה על עובדים המועסקים במקומות קדושים (כותל וכו') הנותנים שירות לציבור במשך 24 שעות ביממה במשך כל השנה.

כמו כן, אין הוראה זו חלה על עובדי בתי הדין הרבניים.

159. החלטת מועצת הרבנות הראשית בדבר קבורה בקומות

לאחר ששמענו את מצוקת הקרקע לצרכי קבורה בארץ והצעת האדריכלים אורי פונגר וטוביה שגיב לבנות ביי"ק לגובה הקרקע, כפי שהיא מצורפת בזה, הוחלט:

באופן עקרוני אין מניעה מצד ההלכה לקבורה כאמור לעיל, היינו מבנה ביי"ק בתוך גבעת עפר קרקע עולה, ובתנאים דלקמן.

1. שהדבר יעשה בהסכמת חברה קדישא מקומית ובאישור הרב המקומי.

2. בהסכמת המשפחה.

3. אחרי הקמת המבנה יובא הדבר לאישור הרבנות הראשית לישראל שתוודא שהכל הוקם לפי ההוראות, ורק אח"כ משרד הדתות יאשר זאת סופית.

4. אין לעשות שום שינוי מהתכנית המצורפת בזה כאמור לעיל אלא בהסכמת מועצת הרבנות הראשית לישראל.

ויהי רצון שיקויים בגוו: "יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורגנו שוכני עפר כי טל אורות טליך וארץ רפאים תפול" (ישעיה כו') "וכלע המות לנצח ומחה ה' אלוקים דמעה מעל כל פנים וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי ה' דבר" (ישעיה כ"ה), אכ"ה.

160. כללי התנהגות של עובדי המדינה

1. הגדרות:

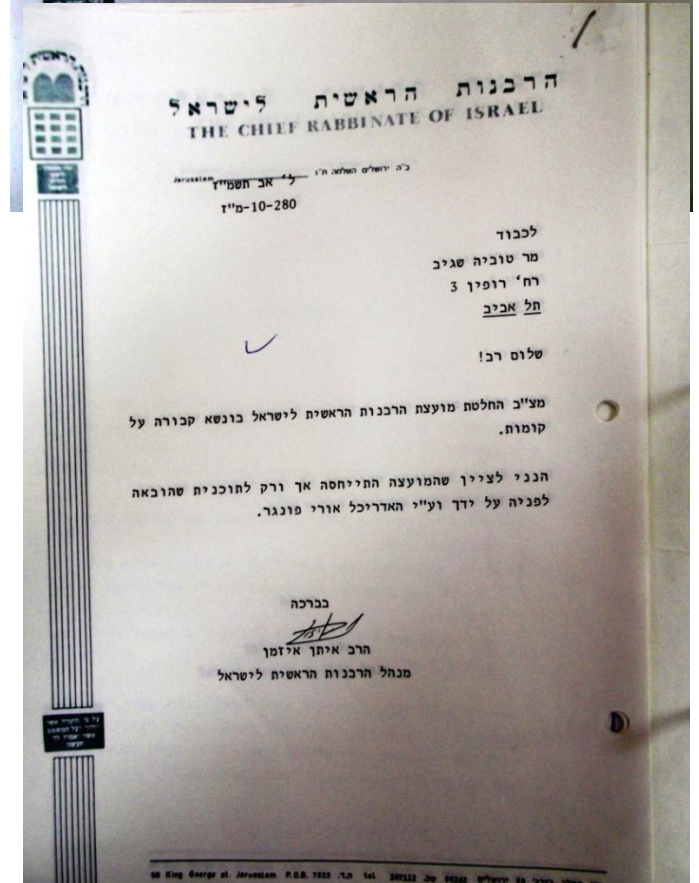
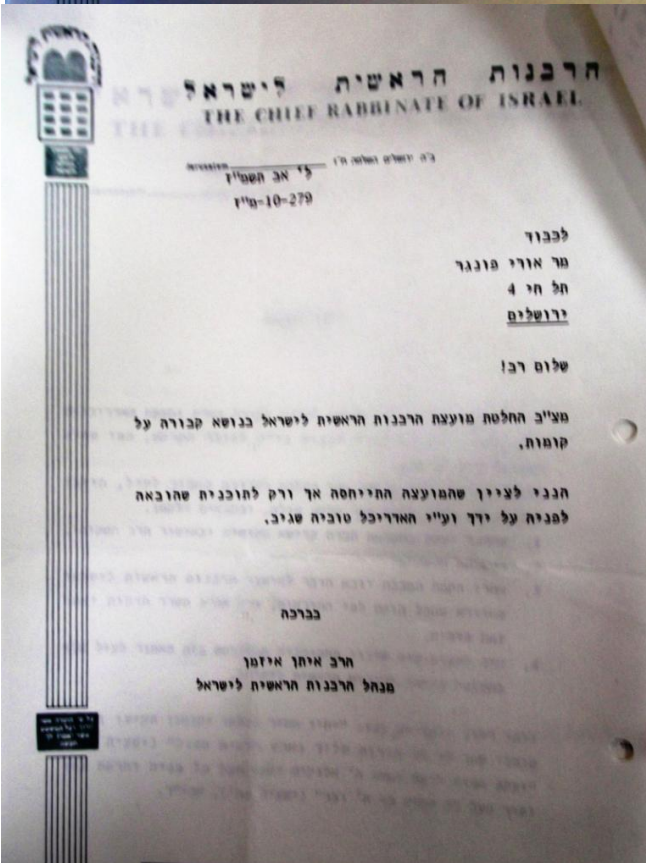
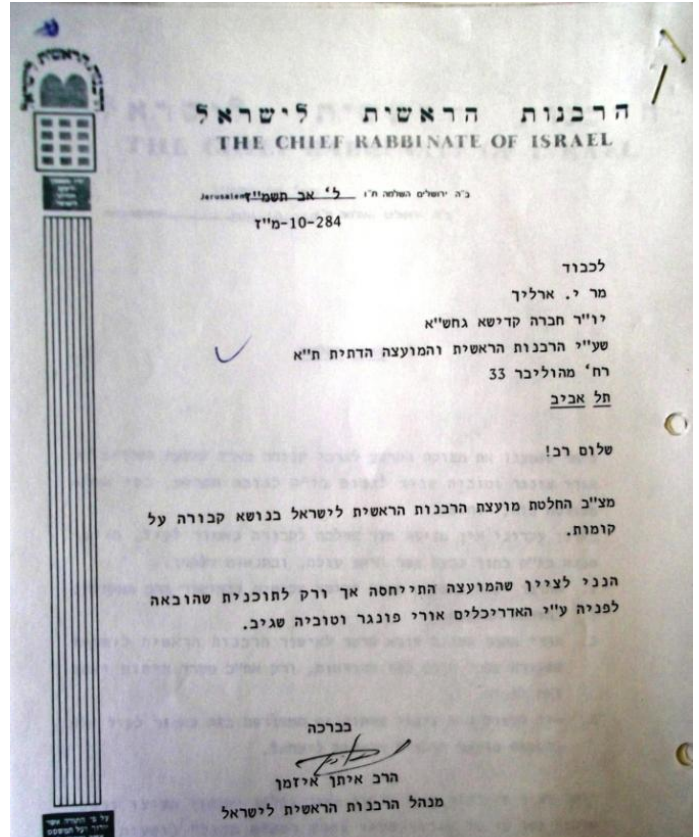
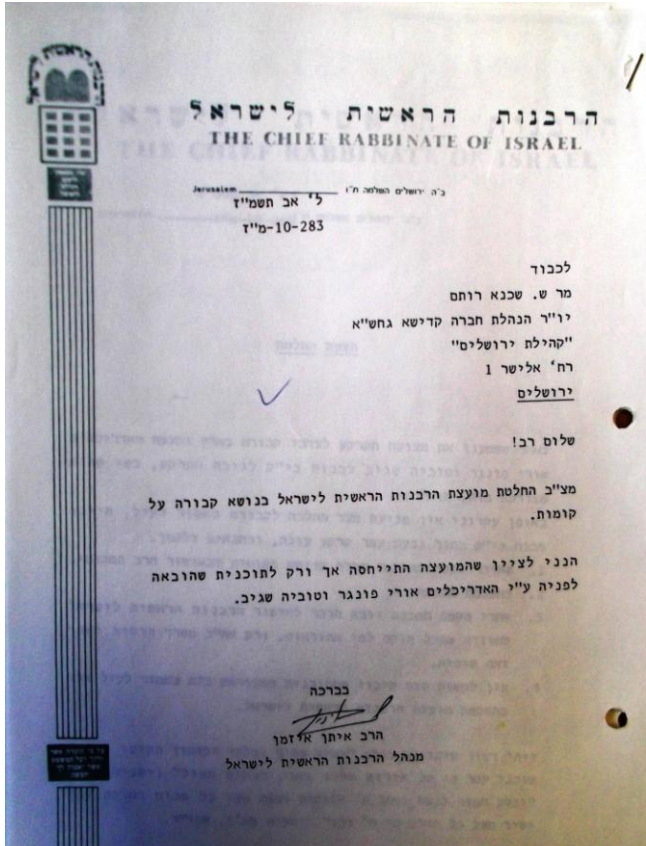
א. עובד המדינה – עובד קבוע, עובד זמני, עובד ארצי או עובד המועסק על פי חוזה מיוחד בשירות המדינה.

ב. קרוב או בן משפחה – בן זוג, הורה, בן, בת, אח, אחות, גיס, גיסה, חותן, חותנת, חם, חמות, חתן, כלה, נכד, נכדה.

2. האיסורים והחובות שבקובץ זה מוטלים הן על עובד המדינה באופן ישיר והן בהפעלת סמכותו לגבי אחרים.

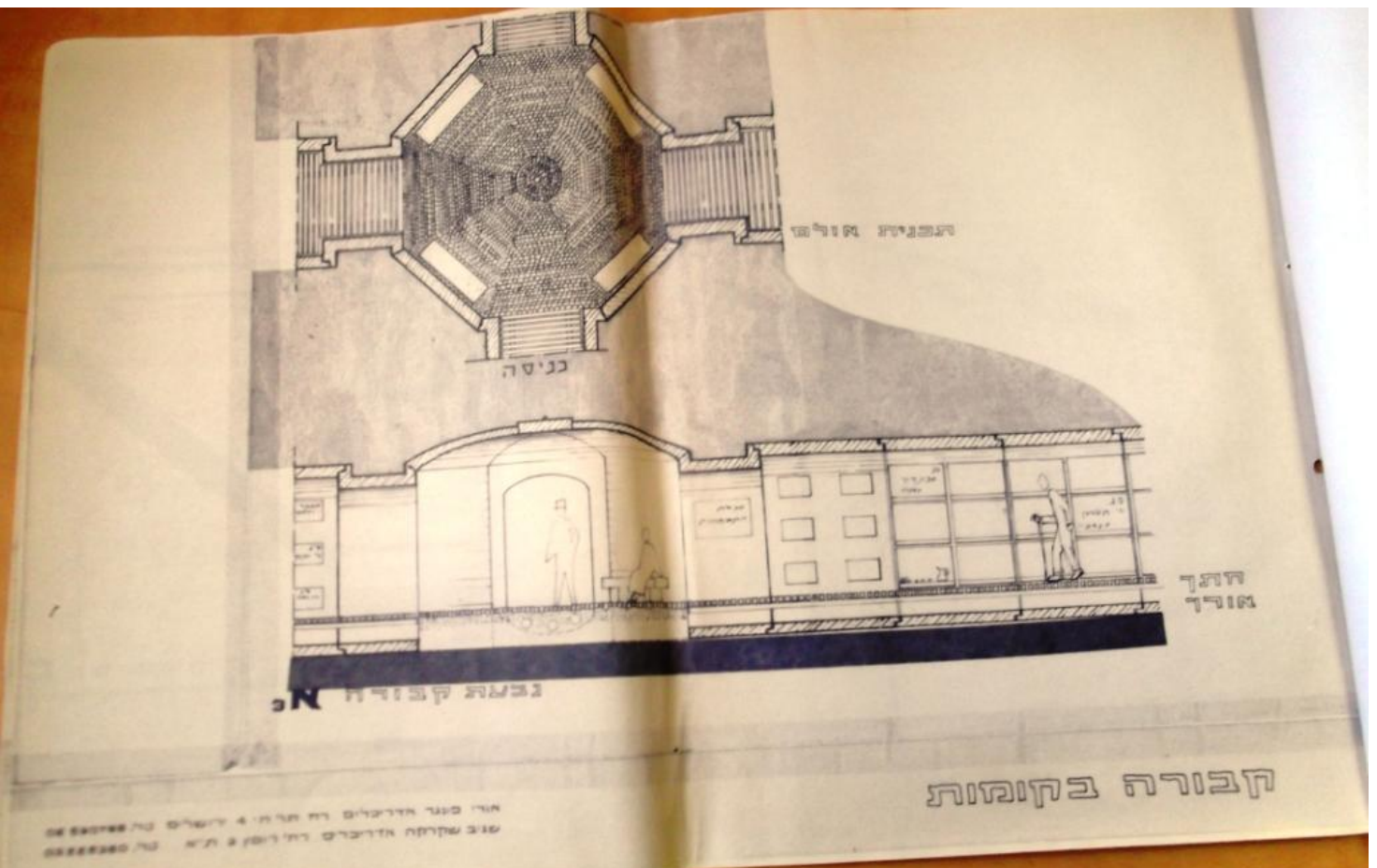
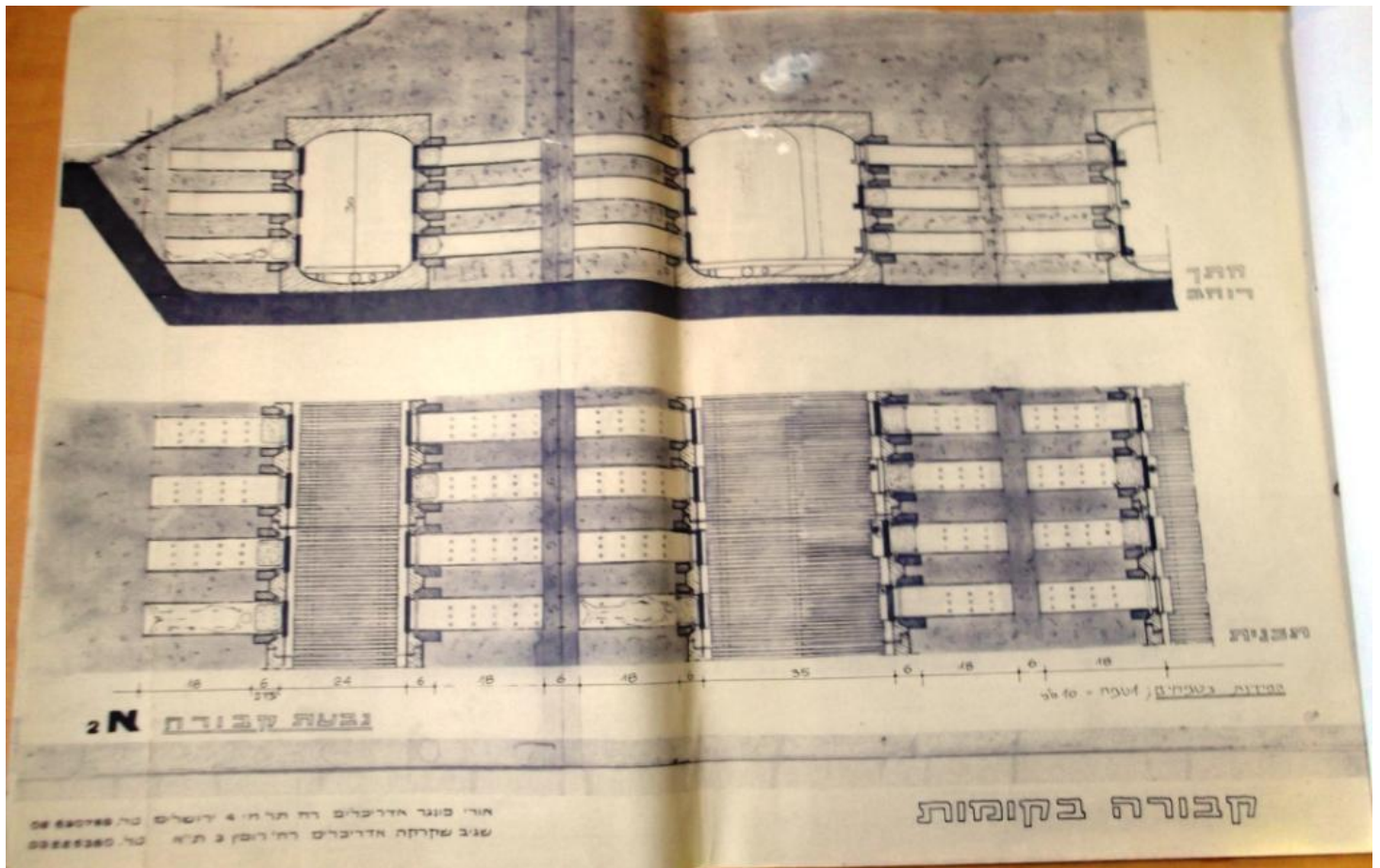
מכתבי פרסום ההחלטה

ברשותנו מצויים העתקים ממכתבים דומים שנשלחו לנמענים הבאים: מר זבולון אורלב מנכ"ל מ. הדתות, חה"כ דב שילנסקי יו"ר ועדת הפנים, הרב זליג ברוורמן מחלקת קבורה מ. הדתות, האדריכל יונתן גילנר מנהל מינהל תכנון מ. הפנים, פרופ' ישראל לין 'המכניון' חיפה, מר בנימין הסה ח"ק חיפה, מר אבי שפרבר סגן מהנדס העיר ע. ים, מר שמאי אסיף מהנדס העיר ע. ת"א, מר יגאל ביבי ראש ע. טבריה, מר אלי דה קסטרו ראש ע. עכו, מר אברהם סרי יו"ר המועצה"ד עכו.

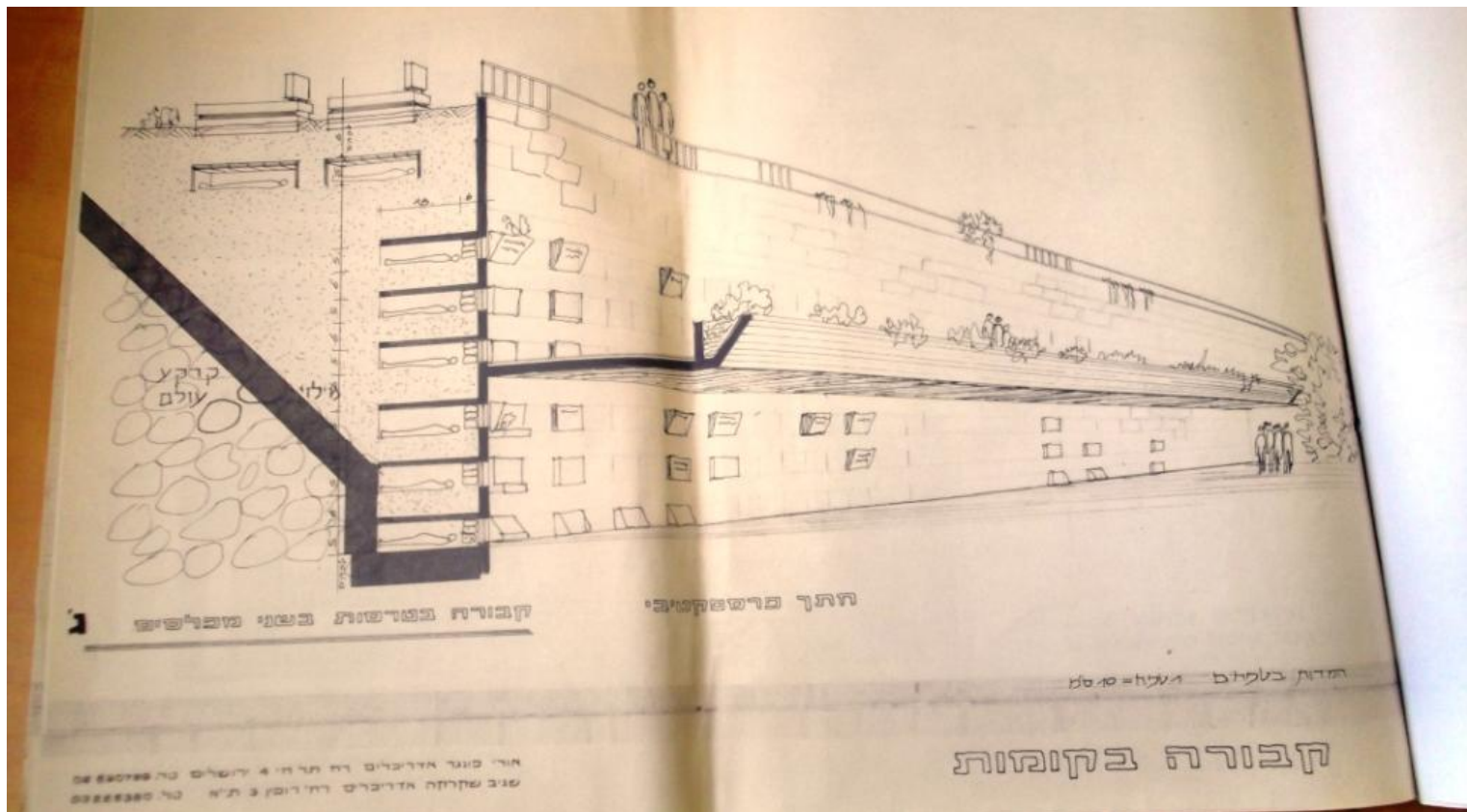
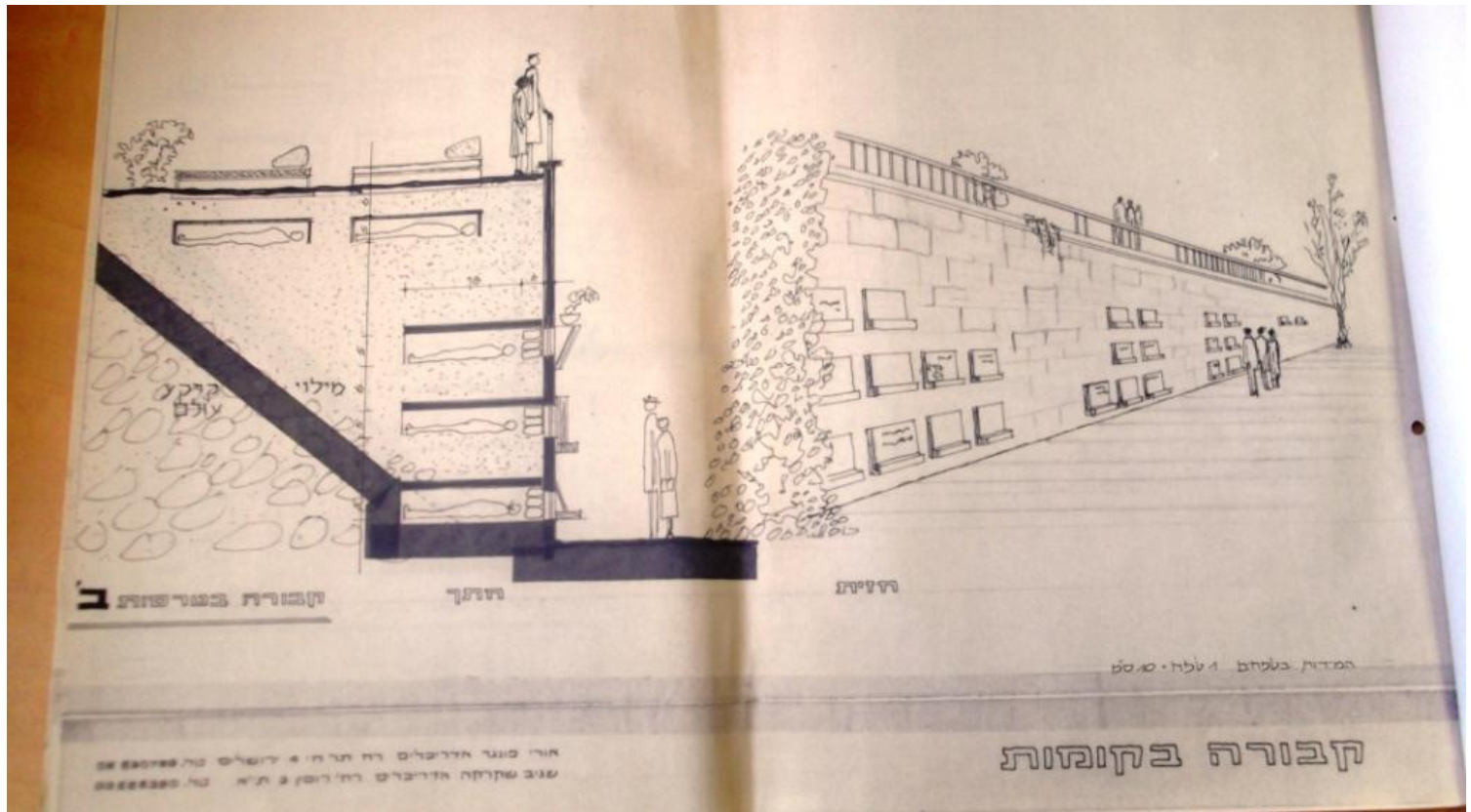

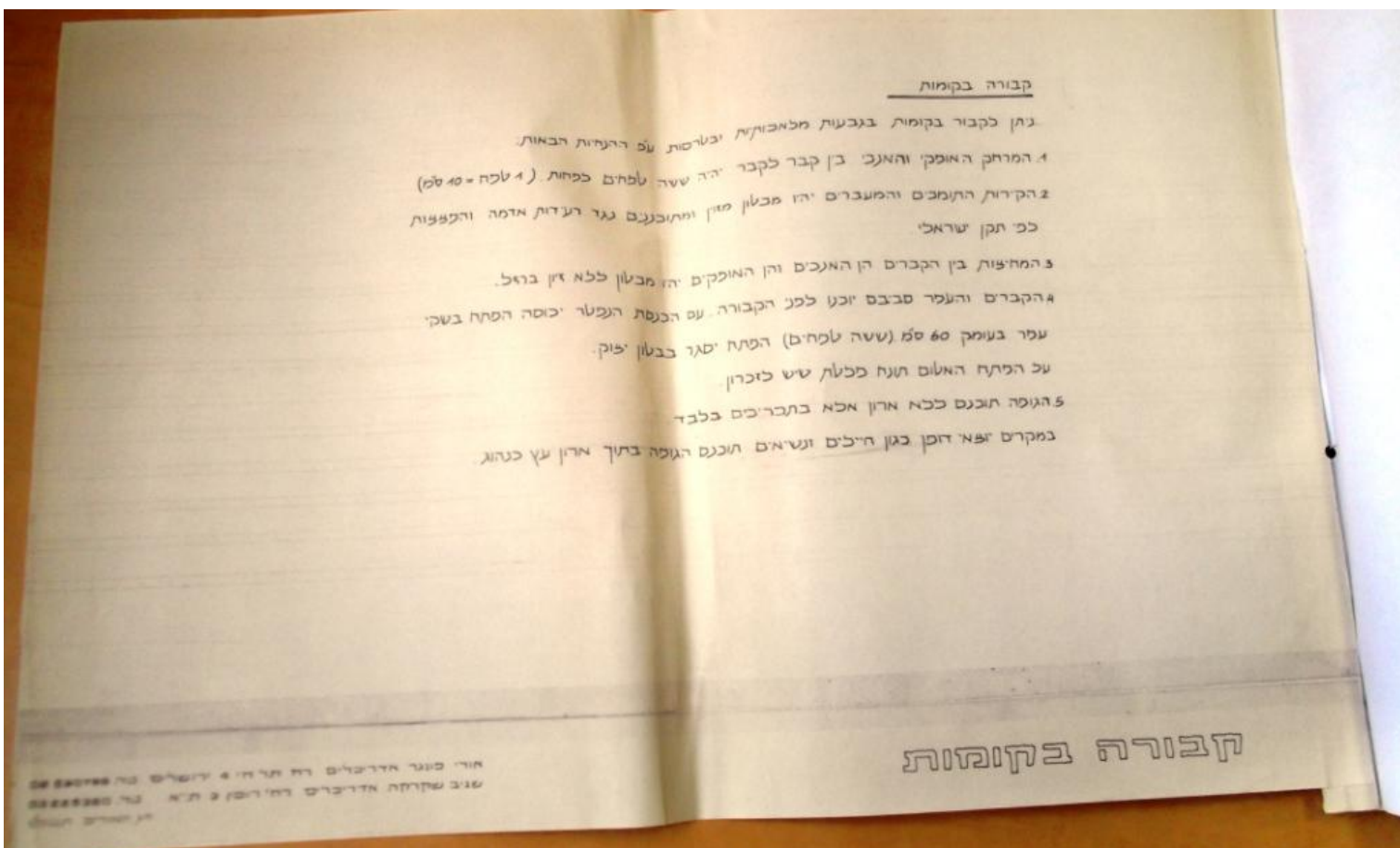
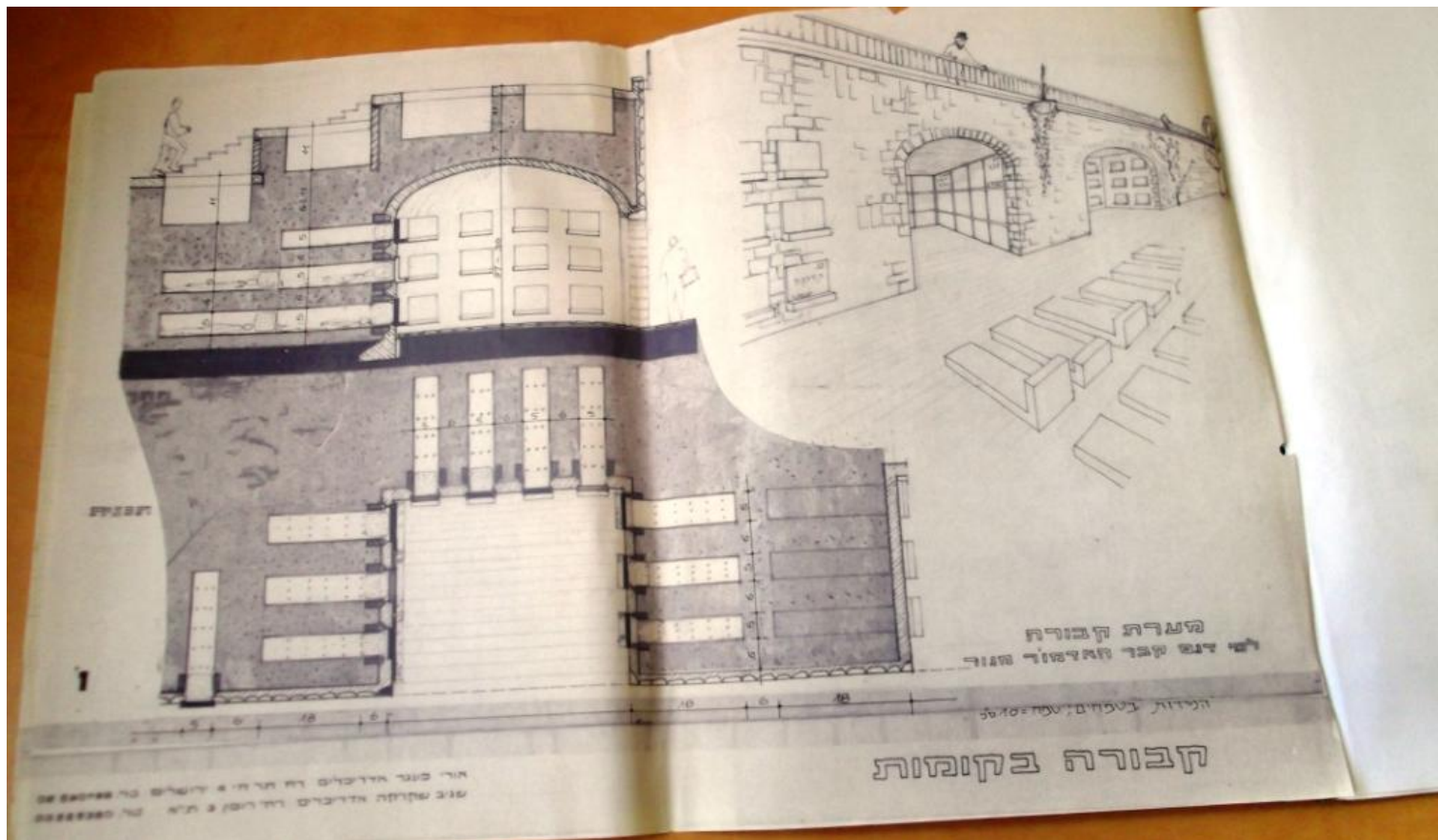
ט תשריטי הצעות הקבורה (3-4) א

ספר תשריטי הצעות הקבורה (5-6)

ספר תשריטי הצעות הקבורה (7-8)

פרוטוקול מועצת הרבנות הראשית

העיתקו קטעים רלוונטיים מתוך הפרוט' המופיעים בתיקי הרבנות. (לא הצגנו את הפרוט' המקוריים, מאחר והם כוללים דיונים ארוכים בנושאים נוספים). יש לשים לב כי ישנם פרוט' של ישיבות המועצה, וישנם פרוטוקולים של החלטות המועצה. רוב הפרוט' נכתבו גם בכתב יד וגם במכונת כתיבה. כאשר היה שינוי בין הפרוט' שנכתב בכתב יד [=פ"כ] לבין הפרוט' שנכתב באותיות דפוס [=פ"ד] ציינו זאת בהערות. (יתכן וחלק מהציונים יראו כמיותרים, אולם מכמה סיבות העדפנו לשמור על העיקרון של העתקה מדויקת).

בס"ד יום שני כ' מרחשון תשמ"ו

פרוטוקול ישיבת מועצת הרה"ר לישראל

נוכחים: מרן הרבנים הראשיים

הרה"ר הרב מרדכי אליהו – נשיא המועצה

הרה"ר אברהם כהנא שפירא

הרב שלום משאש הרב מלכא.¹

הרב שאול ישראלי

הרב כדיר צבאן

הרב יוסף שרביט

הרב יוסף גליקסברג

הרב גד נבון

הרב שאר ישוב (במהלך הישיבה)²

הרב לאו (במהלך הישיבה)³

....

הרה"ר מרדכי אליהו: נעבור לסעיף ד לגבי בתי

קברות בקומות, הצעה נוספת לקומות בעפר לעומק⁴

עם הפרש אור, רוצים להעלות הצעה זו בכנסת אנו

נקדים אותם ונחליט לאפשרויות⁵ נוספות בהתאם

להלכה.

הרב שאר ישוב: אני מציע לקחת את חברי המועצה

לקברי הסנהדרין שיש שם קומות בתווך.

הרב ישראלי: היום הם הציעו הצעה אחרת אם

עושים תל מלאכותי הרי זה טוב היות ויש עפר והמת

מונח בעפר.

הרה"ר מ. אליהו: נציע שחברי המועצה יעיינו⁶

בנושא ונזמין המתכננים ונשמע מהם ענין זה.

החלטה: להזמין המתכננים למועצה.

....

ספר נספח 6

ב"ה

החלטות⁷ מישיבת מועצת הרבנות הראשית

לישראל מיום כ' חשון תשמ"ו

נוכחים:

הרה"ר א. שפירא שליט"א

הרה"ר הראש"ל מ. אליהו שליט"א

הרב שמשאש – מוזמן

1 בפ"כ הוסיפו 'הרב מלכא' (צבע העט שונה משאר הפרוטוקול). בפ"ד הוסיפו 'הרב מלכא' בכתב יד.

2 ע"פ הפרוטוקול בעת הדיון על הקבורה הרב שאר ישוב כבר נכח בישיבה.

3 ע"פ הפרוטוקול בעת הדיון על הקבורה הרב לאו נכח בישיבה.

4 בפ"ד: לעמק

5 בפ"ד: לאשפרויות.

6 בפ"ד: ייעינו.

7 פרוטוקול החלטות (פרוטוקול הדיון הופיע לעיל).

הרב ש. ישראלי

הרב כ. צבאן

הרב מ. מלכה

הרב י. שרביט

הרב י. גליקסברג

הרב גד נבון

הרב י. לאו הופיע במהלך הישיבה⁸

הרב שאר ישוב כהן הופיע במהלך הישיבה⁹

הרב יחיאל¹⁰ יצחק הלוי מזכיר כללי

....

הראש"ל: סעיף ד' הקמת בתי קברות קומתיים

החלטה

להזמין לישיבה הבאה את המהנדסים שתיכנו

והגישו את הצעתם בענין בית קבורה במבנים

קומתיים.

....

ספר נספח 6

בס"ד יום שני ד' טבת תשמ"ו

פרוטוקול ישיבת מועצה

נוכחים:

מרן הרה"ר לישראל

מרן הרה"ר מרדכי אליהו שליט"א

מרן הרה"ר אברהם כהנא שפירא שליט"א

הרב שלום משאש

הרב שאול ישראלי

הרב גד נבון

הרב מנחם אושפיזאי

הרב שאר ישוב כהן

הרב שמחה הכהן קוק

הרב יוסף גליקסברג

הרב י. י. הלוי – מזכ"ל הרה"ר לישראל¹¹

אהוד גהלי – רושם הפרוטוקול

....

הרה"ר מרדכי אליהו: עד עתה ראינו ענין של

הצעות להקמת בתי קברות ע"י האדריכלים פונגר

ושגיב¹². אנו נדון בישיבה הבאה בינתיים יעיינו

הרבנים חברי המועצה בענין ונחליט.

....

ספר נספח 6

8 ע"פ הפרוטוקול הרב לאו נכח בעת ההחלטה.

9 ע"פ הפרוטוקול הרב שאר ישוב נכח בעת ההחלטה.

10 בפ"כ השם נכתב בקיצור.

11 בפ"כ הרב הלוי נכתב אחרי אהוד גהלי.

12 בישיבה הקודמת הוחלט להזמין את האדריכלים לדיון הבא, נראה שאכן הם הגיעו והציגו את תכניתם.

ספר פרוטוקול מועצת הרבנות הראשית

הרה"ר שפירא: יש מתירים בארץ ובחו"ל ויש
אוסרים חב"א קדישא בירושלים⁸ מתנגדת אני עדיין
עדיין מחכה לתשובה
הרב שרביט: מה זה דחוף
הראש"ל מ. אליהו: במרכז הארץ בני ברק, תל
אביב, וכו' אין מקומות קבורה
הרב אושפיזאי: צריך לפנות לרבנים הנוגעים בדבר
תל אביב, בני ברק, ולקבל חוות דעת, זה יכול
ליצור מחלוקת
הרב שלוש: נשלח החומר ההלכתי לכל רבני ישראל
נבקש חו"ד ואח"כ נחליט.
החלטה: כדעת הרב שלוש.

ספר נספח 6

החלטות⁹ מועצת הרבנות הראשית לישראל בישיבתה היום ז' בתמוז תשמ"ו

נוכחים:
הרה"ר אברהם שפירא שליט"א
הרה"ר הראש"ל מרדכי אליהו שליט"א
הרב ש. משאש
הרב מ. אושפיזאי
הרב ש. ישראלי
הרב ב. צבאן
הרב מ. מלכה
הרב י. קפאח¹⁰
הרב י. גליקסברג
הרב ד. שלוש
הרב מ. לאו
הרב גד נבון
הרב י. שרביט
הרב י. גרוסמן¹¹
הרב יחיאל¹² יצחק הלוי
....
הראש"ל: קברי הבתי קומות.

החלטה¹³

בישיבה הבאה יוגשו חוות דעת של כמה מחברי
המועצה ויסוכם הענין.
חוות הדעת הקיימות ישלחו לכל הרבנים המכהנים
בישראל לקבלת חוות דעתם.

ספר נספח 6

8 בפ"כ: בי-ם
9 פרוטוקול החלטות. פרוטוקול הדיון הופיע לעיל תחת
התאריך ז' סיון (ראה הערה שם) אולם ברור לפי נושאי סדר
היום ותוכן הדיון, ששני הפרוטוקולים שייכים לאותה ישיבה.
10 בפ"ד: קאפחי
11 בפ"כ: מ.
12 בפ"כ השם נכתב בקיצור.
13 החלטה זו לא מופיעה בפ"ד. בפ"ד דילגו על עמוד שלם
מהפרוטוקול שבכתב.

בס"ד ז' סיון תשמ"ו¹ פרוטוקול ישיבת מועצה

נוכחים²: מרן הרה"ר לישראל
הרה"ר מרדכי אליהו – נשיא
הרה"ר אברהם שפירא
הרב שלום משאש
הרב שאול ישראלי
הרב רפאל כדיר צבאן
הרב מנחם יהודה³ אושפיזאי
הרב יוסף גליקסברג
הרב ישראל⁴ מאיר לאו
אורחים:
הרב יוסף אבוחצירא
עו"ד תיק
מר ששון צדוק
מר משה ברוכי

....
הרה"ר מ. אליהו: בקשה זו נרשמה ואנו נתייחס
אליה⁵
נעבור לסעיף ב' בתי קברות על קומות
יש שני אפשרויות בענין הנ"ל של אורלי ש', או
שנמתין לתשובתם או להקים ועדה שתנהל משא
ומתן רצוף.

....
נושא נוסף - קברים בבתי קומות - ראינו נושא זה
בחו"ד בכתב וכן ראינו המבנה.
הרב ישראלי: הם הביאו הצעה מחודשת שתהיה
אדמה וע"ז מכסה וכל המצב משתנה⁶.
הראש"ל מ. אליהו: צריך לתת תשובה.
הרה"ר שפירא: בקרקע אין בעיה. לגבי המבנים יש
אחרונים חולקים.
הראש"ל מ. אליהו: האם בישיבה הבאה נביא
מסקנות
הרב אושפיזאי: צריך לשאול חו"ד של כל חכמי⁷
ישראל עלולים להקים בתי עלמין נפרדים.
הרב גליקסברג: צריך לדון בנושא מיתי חו"ל, צריך
לתת עדיפות למיתי ארץ ישראל.
הרב גרוסמן: אני לא הייתי נוכח ולא ראיתי חומר
בנושא, לדעתי צריך לצרף דעתם של כל גדולי ישראל
אם יש הסכמה כללית זה טוב

1 בפ"ד התאריך נכתב בכתב יד. בפ"כ אין תאריך. אולם
התאריך הנכון הוא ז' תמוז תשמ"ו (ז' סיון היה בשבת), וכפי
שנכתב בפרוטוקול ההחלטות של ישיבה זו – שמובא להלן.
2 ברשימת הנוכחים לא מופיעים הרבנים גרוסמן שרביט
ושלוש, למרות שהם השתתפו בדיון. אולם ברשימת הנוכחים
של פרוטוקול ההחלטות שלהלן (ז' תמוז) הם מופיעים.
3 בפ"כ לא כתוב 'יהודה'.
4 בפ"ד: ישראלי. ובפ"כ נכתב 'מ'. במקום 'מאיר'.
5 הרב אליהו מסיים כאן את הדיון בעניני כשרות ומנסה לעבור
לעבור לענין הקבורה, אך מיד חוזר לדון בענין הקודם.
6 בפ"ד ישתנה.
7 בפ"ד: חמכי.

ספר פרוטוקול מועצת הרבנות הראשית

החלטות¹ משיבת מועצת הרבנות הראשית לישראל בישיבה מיום שני כ"ח תמוז תשמ"ו

נוכחים²:

הרה"ר אברהם שפירא
הרה"ר מרדכי אליהו
הרב משאש
הרב ישראלי
הרב צבאן
הרב מלכה
הרב שלוש
הרב גליקסברג
הרב שרביט
הרב לאו
יחיאל³ יצחק הלוי

....

הראש"ל: נדון⁴ בסעיף ב' בענין בתי⁵ קברות
קומתיים מתקיים דיון

החלטה

בישיבה הבאה תמשיך המועצה לדון בענין.

....

ספר פרוטוקול

בס"ד יום שני כ"ד תשרי תשמ"ז פרוטוקול ישיבת מועצת הרה"ר לישראל

נוכחים:

מרן הראש"ל – נשיא המועצה
הרה"ר מרדכי אליהו⁶
הרב שאול ישראלי
הרב יוסף קאפח
הרב רפאל כדיר⁷ צבאן
הרב דוד שלוש
הרב מ. י. אושפיזאי
הרב כץ
הרב י. שרביט

....

נדון בענין קבורה בבתי קברות על קומות.

הרב גליקסברג: היה מאמר בעתון שבו כתוב ששני
האדריכלים מייחסים לענין זה כאתגר אישי, ואם
מייחסים לכך אתגר אישי לדעתי הפך ענין זה לבעיה
ציבורית ולמרות כך לדעתי לא הגיע הזמן לפסוק
בנושא זה.

1 פרוטוקול החלטות. את פרוטוקול הדיון עדיין לא איתרנו.

2 בפ"ד לא כתוב את המילה 'נוכחים'.

3 בפ"כ השם נכתב בקיצור.

4 בפ"כ: נדון

5 בפ"ד: בתי

6 בפ"ד נכתב בשורה אחת עם השורה הקודמת. יש לשים לב
שהושמטו מרשימת הנוכחים הרבנים הגאונים שפירא לאו
וגליקסברג.

7 בפ"כ: כ.

הראש"ל הרב מ. אליהו: ענין זה הועלה בועדת פנים
של הכנסת ויו"ר הועדה פנה אלינו ואמר שמעכב
הדיון בועדה עד שנקבל החלטה.

הרה"ר הרב שפירא: גם אני בדעת הרב גליקסברג
זה לא דחוף לא פנו אף אחת מחברות הקדישא.

הרב לאו: אני מציע שחמשת הרבנים שחיוו דעה
יגיעו להסכמה בנושא

הרה"ר שפירא: חברות הקדישא מתנגדות מדוע
שניזום דבר כזה?

הראש"ל הרב מ. אליהו: מה נשיב לוועדת הפנים?
אני מקבל הצעת הרב לאו – אותנו שואלים שאלה
בהלכה ולא באופן הביצוע?⁸

החלטה – הועדה תתכנס לגיבוש החלטה סופית
ולאחר מכן המועצה תחליט

....

ספר פרוטוקול

יום שני כ"ט מרחשון תשמ"ז

פרוטוקול ישיבת מועצת הרבנות הראשית לישראל

נוכחים¹⁰ מרן הרבנים הראשיים לישראל

מרן הרה"ר הרב מרדכי אליהו – נשיא

מרו הרה"ר הרב אברהם שפירא

הרב שאול ישראלי

הרב שלום משאש

הרב משה מלכא

הרב דוד שלוש

הרב יוסף שרביט

הרב גד נבון

....

הראש"ל הרב מ. אליהו: בנושא בתי קברות
קומתיים הוחלט שחברי המועצה יחוו דעת, ואכן

מספר רבנים חיוו דעתם.

הרה"ר הרב שפירא: לפי זכרוני¹¹ היו צריכים
להפגש לישיבה ולהחליט.

....

ספר פרוטוקול

החלטות משיבת מועצה בישיבה מיום שני כ"ט חשון תשמ"ז

נוכחים

הרה"ר א. שפירא

הרה"ר מ. אליהו

הרב ש. ¹²משאש

הרב ש. ישראלי

8 בפ"כ לא ברור שיש כאן סימן שאלה.

9 בפ"כ נכתב המילה החלטה והשאירו כמה שורות פנויות.

10 בפ"ד נכתבה ההחלטה בכתב יד.

11 בפ"ד המילה נוכחים בשורה בפני עצמה

12 בפ"ד: זכרונו

12 בפ"כ קיצור השמות הפרטיים של הרבנים לא מופיע.

ספר פרוטוקול מועצת הרבנות הראשית

בפנים צריך לקבוע איך להכניס המת בדחיפה זה לא כבוד המת.

הרב שלוש: גם לגבי הרים יעשו גבעות נוספות באותה צורה.

הרב לאו: האם לאדריכלים יש כבר מקום?

הרב ישראלי: אנחנו נשאלנו מבחינות ההלכה והשבנו⁶ הם ינהלו משא ומתן עם חברות קדישא.

הראש"ל הרב אליהו: אני מציע להכניס האדריכל או אולי הועדה תדבר איתו ותעביר לו החלטת המועצה

הוחלט להכניס את מר אורי פונגר האדריכל (המועצה שואלת מספר שאלות והאדריכל פונגר משיב)

הועדה תמשיך בקשר עם הועדה עד לסיכום הנושא

....

יום שני ט"ז שבט תשמ"ז פרוטוקול ישיבת מועצה

נוכחים: מרגן הרה"ר לישראל

הראש"ל הרב מ. אליהו.

הרה"ר הרב שפירא.

הרב שאול ישראלי

הרב שלום משאש.

הרב רפאל⁸ כדיר צבאן.

הרב יוסף⁹ שרביט.

הרב יוסף גליקסברג.

הרב מנחם אושפיזאי.

הרב יצחק גרוסמן.

....

הראש"ל הרב אליהו: נדון בענין בתי קברות.

הרב ישראלי: אם יקימו גבעה מלאכותית בתוך גבעה יש אפשרות קבורה, לגבי תלוש¹⁰ ולבסוף חברו – מחובר,

והמבנים בסדר לדעתי אפשר לאשר זאת. צריך לקבל אישור ממשרד הבריאות וממשרד הבטחון.

¹¹

....

הרב שלוש: מה הוחלט בנושא בתי קברות קומתיים.

הרב גרוסמן: צריך להחליט שכאשר יוחלט על הקמה מעשית של בתי קברות בקומות שיקבלו אישור הרב המקומי או הרבנות הראשית.

6 בפ"ד: וחשבנו.

7 ט' שבט היה ביום ראשון ולא ביום שני. כנראה צריך להיות י' שבט כפי שמופיע בפרוטוקול ההחלטות – שמובא להלן.

8 בפ"כ: צבאן כדיר.

9 בפ"כ שם המשפחה נכתב לפני השם הפרטי.

10 בפ"ד נכתב 'לבסוף' ונוסף לפני כן בכתב יד 'אבל'.

11 כאן חוזרים לדון (כמה משפטים) בנושא הקודם בענין השנאה לרבנים וביזוי כבודם.

הרב מ. מלכה

הרב י. שרביט

הרב ד. שלוש

הרב נבון

הרב גליקסברג הופיע במהלך הדיון¹

יחיאל² יצחק הלוי – המזכיר הכללי

....

החלטה

הרבנים שאול ישראלי הרב שלום משאש הרב משה מלכה והרב דוד שלוש ישבו וידונו יחד בחות הדעת שנכתבו על ידם בענין בתי קברות קומתיים, ויגישו חות דעתם הסופית למועצה.

הופיע הרב גליקסברג

....

הראש"ל חוזר בפני הרב גליקסברג על ההחלטות שניתנו בענין הבחינות לדיונים ואישור הבקשות וכן בענין ועדת הדיון בענין בנית בתי קברות. הרב גליקסברג מסכים להחלטות.

יום שני ד' טבת תשמ"ז

פרוטוקול ישיבת מועצת הרה"ר לישראל

נוכחים: מרגן הרה"ר לישראל

הראש"ל הרב לישראל

הרב מרדכי אליהו – נשיא

הרה"ר הרב אברהם שפירא

הרב שאול ישראלי

הרב מנחם אושפיזאי

הרב רפאל כדיר צבאן

הרב משה מלכא

הרב יוסף שרביט

הרב ישראל מאיר לאו

הרב דוד שלוש

הרב גד נבון

נוכח – הרב איתן אייזמן

כותב הפרוטוקול – אהוד גהלי

....

בענין בתי קברות על קומות מינינו ועדה עם הרבנים ישראלי, משאש, שלוש, והרב מלכא. נבקש מחברי הועדה.

הרב ישראלי: צריך שגם³ בכניסה יהא עפר שיראה כמו מערה בתוך גבעה. אין⁴ רואים שום בנין לפחות בכל מקום יהא גובה אמה⁵.

1 לא היה נוכח בדיון ובהחלטה בענין בית הקברות, אולם בהמשך הדיון חזרו בפניו על ההחלטה.

2 בפ"כ שם המזכיר מופיע בקיצור

3 בפ"ד: שום

4 אולי צ"ל אם.

5 בפ"ד: אותה.

ספר פרוטוקול מועצת הרבנות הראשית

החלטות

המועצה מטילה על הוועדה לזמן את נציגי חברות קדישה בערים, ירושלים, תל אביב, חיפה, לדון אתם בהשלכות המעשיות של ההצעות.

ספר פירא

בס"ד יום שני י"ט תמוז תשמ"ז

פרוטוקול ישיבת מועצת הרה"ר לישראל

נוכחים מרן הרה"ר לישראל

הראש"ל הרב מרדכי אליהו שליט"א

הרב אברהם שפירא שליט"א

הרב שאול ישראל שליט"א

הרב שלום משאש שליט"א

הרב דוד שלוש שליט"א

הרב ישראל לאו¹³ שליט"א

הרב דוד גרוסמן שליט"א

הראש"ל: נדון בענין בתי קברות על קומות

הרב ישראל: אני מציע שנאשר התכנית אבל על

תנאי שכאשר יבנו יצטרכו לקבל אישור הרה"ר

הראש"ל: העקרון שאם מכוסה מעפר כפי החלטת

הוועדה

הרה"ר הרב שפירא: אומר הבדל בין קבר לקבר

שהם טפחים, ולפי החלטת הוועדה כל הבנין יהא

מכוסה עפר לרבות הכניסה

הרב שלוש: לגבי החלטת הוועדה היא כמו שהחלטנו

בזמנו שיהיה בנין ועליו נשים העפר שיצא מן

החפירה.

הרה"ר הרב שפירא: יש ספק מסוים בהחלטה זו

בעפר התלוש האם¹⁴ זה קרקע עולם או לא?

הרב ישראל: אני בועדה הוספתי שצריך לכסות את

כל הבנין בעפר, יתר חברי הוועדה הסכימו לבנין כמו

שהוא

הראש"ל: נציע הצעת סיכום שבית הקברות יוקם

על קרקע עולם

הרב ישראל: שיעשו בנין בתוך האדמה

לסכום: הובאה הצעת החלטה עם הערות להחלטה¹⁵

.....

נכנס מר אורי פונגר – אדריכל בתי קברות על קומות

הראש"ל: האם¹⁷ אפשר לעשות גבעה ובתוכה

לבנות?

מר פונגר: בתוך חלל הגבעה אנו בונים קומה אחת

בגובה העפר שהוצא ואח"כ בונים לגובה ואחר

הבניה מכסים

הראש"ל: מר פונגר אומר אפשר בשני אופנים.

ספר פירא

הרב שפירא: אני חושב לגבי אנדרטה גבוהה זה בעיה צריך לבדוק בחו"ל העלו את הרעיון וזה נדחה ע"י הרבנים. על גובה אני לא מסכים. גובה זה משהו מחודש בעומק אני מסכים. מחסור בקרקע עדיין אין.¹

.....

מה עם קבורה בקומות?

הרב אושפיזאי: אם תפנה חברה קדישא לא נדחה זאת.

הרב ישראל: נאמר הרשות בזה ניתנת לחברות

קדישא לפנות אם יבקשו נאשר.

הרה"ר שפירא: כדי להחליט סופית בכל התנאים

שהמהנדסים יבואו לדיון עם חברה קדישא ואם

יבואו לכדי סכום³ חיובי נדון ונחליט באופן סופי.

הרב גליקסברג: נתייעץ עם מספר חברות קדישא

המרכזיות ירושלים תל אביב⁴ חיפה נתניה, והוועדה

תקבל חו"ד על כל הנושא ואז נחליט סופית.

ספר פירא

ב"ה

החלטות ישיבת מועצת הרה"ר לישראל מיום שני

י"ט שבט תשמ"ז

נוכחים:

הרה"ר א. שפירא

הרה"ר מ. אליהו

הרב ש. משאש

הרב מ. אושפיזאי⁶

הרב ש. ישראלי

הרב ר.כ. צבאן

הרב י. שרביט

הרב י. גליקסברג

הרב י. מ.⁷ לאו

הרב⁸ גרוסמן

הרב ד.⁹ שלוש – במהלך הישיבה¹⁰

הרב יחיאל¹¹ יצחק הלוי – המזכיר הכללי

.....

הראש"ל: נדון בדבר בתי קברות קומותיים

הרה"ר שפירא: על גבעה בגובה אני מתנגד – לעומק

זה אפשר

1 שוב בענין ביזוי התורה.

2 בפ"ד שורה זו הושמטה.

3 אולי צ"ל 'סיכום'.

4 בפ"כ: ת.א..

5 בפ"כ נכתב רק שבט (ולא ז' שבט).

6 בפ"ד הושמט שמו.

7 בפ"כ: מ.

8 בפ"ד: ד.

9 בפ"כ: י.

10 בעת הדיון וההחלטה בענין הקבורה כבר היה נוכח.

11 בפ"כ לא נכתב השם הפרטי.

12 י"ט תמוז היה ביום ה'. ואולי צריך להיות יום שני כ"ג תמוז היום בו נכתבה טיוטת הצעת ההחלטה (המוזכרת בדיון זה).

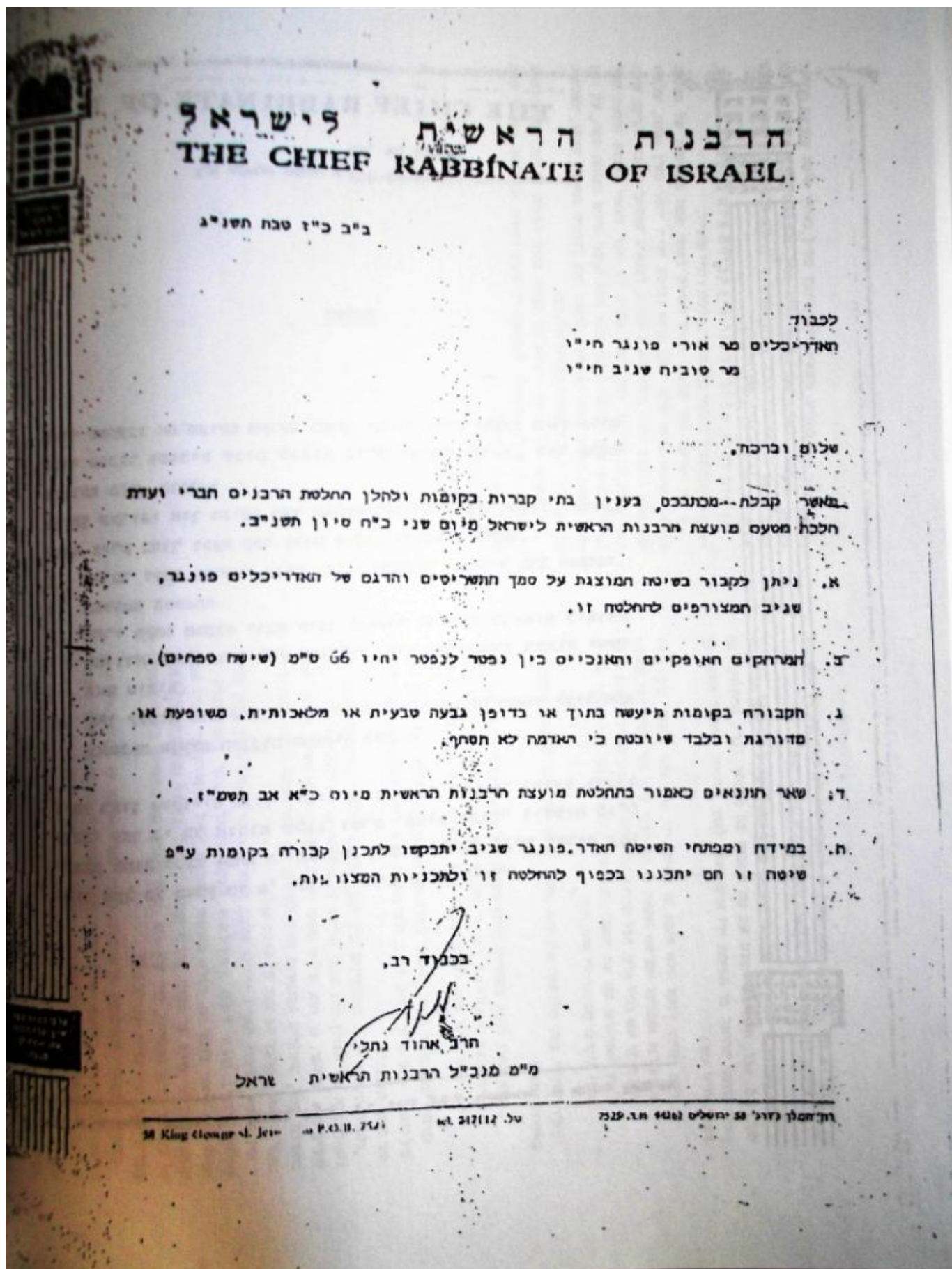
13 בפ"ד: לאור.

14 בפ"ד: העם.

15 בפ"כ יש כאן מילה נוספת לא ברורה.

16 כאן הרבנים עוברים לדון בנושאים נוספים שעל סדר היום.

17 בפ"ד: אם.

מכתב ראב"ד ת"א הרב ח. ד. הלוי א

HAIM DAVID HALEVY
CHIEF RABBI OF TEL-AVIV-JAFFA DISTRICT
TEL-AVIV, 14 SCHINDLER BLVD. TEL. 248177
OFFICE: TEL. 248177

חיים דוד הלוי
הרב הראשי וראב"ד לתל-אביב והסביבה
תל-אביב, שד' רוטשילד 14, טל. 248177
משרד: טל. 248177

ב"ה, תל-אביב-יפו ב"ג שבט תשמ"ח Tel-Aviv-Jaffa

לכבוד
יו"ר ח"ק בחש"א
ר' י. ארליך נ"י
תל-אביב.

שלום וברכה,

הנני מאשר קבלה מכתבו מיום י"ג שבט דנא, בבקשת חות-דעת בנושא
"קבורה בקומות". כמו"כ קראתי את החלטת מועצת הרבנות-הראשית לישראל שבאופן
עקרוני אין מניעה לקבורה כנ"ל, אלא שהותנה, "שהדבר ייעשה בהסכמת ח"ק
מקומית, אישור הרב המקומי, והסכמת המשפחה".

מכאן שעדיין יהיה צורך להמשיך בקבורה רגילה לאותן משפחות אשר
יביעו התנגדות, וכנראה שיש יסוד סביר להניח שרבים הם אשר יתנגדו
לקבורה בקומות, וחוששני שהדבר לא יתקבל. ולכן נראה לי שיש צורך "ללמוד"
תחלה בדרך כלל שהיא מה דעת הקהל בנדון.

לבזוזה של בעיא, אחרי שמועצת הרבנות הראשית נתנה הסכמתה, ברור
שכך יקום וכך יהיה. ואכן צורת קבורה בקומות, ידוע ומפורסם במקורות ההלכה,
ועדיין מ"ש בזה בספרי "עשה לך רב" חלק רביעי סימן ס"ו. אלא שכימי אבותינו
נהגו לקבור תחלה קבורה רגילה כעפר, ורק אחרי עיכול הבשר ליקש העצמות
וקברו בכוכין (עיין סם המקורות). ובזה קיימו מצות קבורה כדינה מסש,
(ועדיין בזה מ"ש ב"עשה לך רב" חלק ששי סימן ס"ד), וגם היו פסורים מכל
הבעיות של פליטת נוזלים וגזים וכו'. וצורות קבורה עתיקות שנחבלו בכית-
שעים, ולאחרונה גם במקומות אחרים, מוכיחה שרק עצמות קברו בכוכים.

ולכן, נוסף על כל החשיבות הקיימים לגבי קבורת מחים "סרייס" בק
בקומות, והבעיות הקשות הדורשות פתרון, חוששני שדעת-הקהל חידתה צורת
קבורה זאת, שחיראה בעיניהם מוזה ומפחידה במקצה. ויחכן שכל ההוצאות
הגדולות שחושקענה, תהיינה בסופו של דבר לשוא.

ולכן, אסיים באשר פתחתי, שיש לברר תחלה באיזו שהיא דרך,
כמשאל וכדומה, כיצד הצבור יקבלו צורת קבורה זאת, אם אמנם יהיה צורך בכל
מקרה "בהסכמת המשפחה".

ויהי רצון שיבולע המוח לנצח.

בכבוד רב
חיים דוד הלוי

העמק: למרנן הגאונים
הרבנים הראשיים לישראל שליט"א.